

Journal of Universal History Studies

**Kânunî Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan- Revan-Karabağ
(1552-1554) Seferleri ve Sonuçları ¹**

**The Expedition of Tabriz (1548-1549) and Nakhichevan-Revan-Karabakh (1552-1554)
Campaigns of Kânunî Sultan Süleyman and Results**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 30.09.2020/06.10.2020

pp. 191-215

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3/(Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue) • October • 2020 •

Remzi Kılıç

Erciyes University, Professor Doctor, Faculty of Education, Kayseri, Turkey

Email: kilicremzi@gmail.com

Orcid Number: 0000-0002-2815-6360

Cite: Kılıç, R . (2020). Kânunî Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan- Revan-Karabağ (1552-1554) Seferleri ve Sonuçları . Journal of Universal History Studies , 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue) , 191-215 . DOI: 10.38000/juhis.802093

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir)

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

1547 yılında Şah Tahmasb'ın biraderi Elkâs Mirzâ, Kanuni Süleyman'a sığınarak, Osmanlı'nın İran'a sefer düzenlemesini istemiştir. Diğer taraftan Şah Tahmasb, Doğu Anadolu'yu Safevî toprağı olarak kabul ediyordu. Şiilik propagandasını gizli "dâi-halife"leri ile Anadolu topraklarında yoğun olarak sürdürüyordu. İlaveten Şah Tahmasb, Gürcistan'ın bir bölümünü işgal etmiş, Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Şirvanşahlar Ülkesi'ni zorla kendisine bağlamıştır. Kânunî, Doğu Anadolu'nun Osmanlı'nın ayrılmaz toprağı olduğunu ispatlamak, Anadolu'da gerçekleşen Şîî propagandasını engellemek, Şirvanşahlar'ın tekrar bağımsızlığını temin etmek, Elkâs Mirzâ'yı da İran tahtına geçirmek gibi amaçlarla İran üzerine 1548-1549'da büyük bir sefer düzenlemiştir. Türk tarihinde II. İran Seferi olarak adlandırılan bu sefere Tebriz Seferi de denilmektedir. Şah Tahmasb, sefer sırasında kurnaz siyasetini bir kez daha uygulamış, Kânunî'yi savaşa davet eden mektuplarına rağmen yine de kaçmayı seçmiştir. Şah Tahmasb, Osmanlı Ordusunun karşısına hiçbir zaman orduyla çıkamamıştır. Kânunî, İran'da ordusuyla bir baştan bir başa Şah Tahmasb'ı takip etmiş ama yakalayamamıştır. Şah Tahmasb ise ordusuyla Hemedan'a, Kazvin'e ve Horasan'a kaçıp durmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kanuni Süleyman, Şah Tahmasb, Osmanlı Ordusu, Safevîler, Doğu Anadolu.

Abstract

In 1547, Shah Tahmasb's brother Elkâs Mirza took shelter in Kanuni Süleyman and asked the Ottoman Army to make an expedition to Iran. On the other hand, Shah Tahmasb considered Eastern Anatolia as Safavid lands. He was continuing his Shiite propaganda intensely in Anatolia with his secret "dai-caliphs". In addition, Shah Tahmasb had forcibly bound the Land of the Shirvanshahs, which was under the Ottoman Empire, and occupied a part of Georgia. Kânunî wanted to show that Eastern Anatolia was the inseparable land of the Ottoman Country, to cut off the Shiite propaganda made to Anatolia, to restore the independence of the Shirvanshahs, and to place Elkâs Mirza on the Iranian throne, with such goals as He made an expedition. This expedition, known as the Second Iran Expedition in Turkish history, was called in Tabriz Campaign. During this expedition, Shah Tahmasb applied his cunning policy once again and preferred to escape, despite the letters of Kanuni Suleiman inviting him to all kinds of wars. Shah Tahmasb was never able to confront the Ottoman forces with his army. Kânunî followed Shah Tahmasb from end to end with the Ottoman Army and could not catch him. Shah Tahmasb, on the other hand, fled to Kazvin, Hamadan and Khorasan with his forces.

Keywords: Kanuni Süleyman, Shah Tahmasb, Ottoman Army, Safavids, Eastern Anatolia.

Giriş

Tebriz Seferi'nin öncesinde yapılan Irakeyn Seferi, Kanuni'nin Doğu Safevi tehlikesi karşısındaki duruşunu net olarak ortaya koymuştur. 1533-1535 tarihleri arasında gerçekleşen seferde Osmanlı Devleti için Doğu sorunu halledilememiş ve bir şekilde ertelenmiştir. Irakeyn Seferi'nin yaşandığı coğrafya; Şah Tahmasb ve Kızılbaş-Türkmen askerleri tarafından sürekli yıkılıp yakılmış, ağaç, bitki, ot, hayvan, ekin bırakılmamış, insanlar göç ettirilmiş, civar tamimiyle verimsiz-issiz hale sokulmaya çalışılmıştır. Şah Tahmasb, mahsulleri telef ederek, otlakları yakarak, kuyuları doldurarak Osmanlı ordusunun ilerleyişini durdurmayı amaçlamıştır. Bunu da açıkça belirterek, Osmanlı ordusunun bölgeyi mecburen terk etmesi için çaba sarf etmiştir. (Matrakçı Nâsuh, 1976, s. 39). Şah Tahmasb, uzun süren bu sefer süresince, bir Türk hükümdarına yakışmayan sinsi bir siyasetle hareket etmiştir. Osmanlı ordusunun aylarca ülke topraklarını çiğneyerek, şehirlerini fethettiği halde, cesaret ederek Kanuni Süleyman'ın karşısına çıkma cesareti gösterememiştir. Bunda Çaldıran Savaşı'nda pederi Şah İsmail'in, Yavuz Sultan Selim'e nasıl mağlup olduğunun büyük bir etkisi olabilir.

Osmanlı Devleti'nin seferdeki amacı; Safevi Devleti'ni ortadan kaldırarak, Yakındoğu'da rakipsiz bir şekilde hakimiyet sağlamaktır. Ancak bu hedefe ulaşamamıştır. (Hilmi, 1932, s. 38; Asrar, 1987, s. 109). İki taraf arasında sürekli bir anlaşma sağlanamamıştır. Şah Tahmasb'ın 3 kez elçi göndermiş olmasına karşın Süleyman O'nu samimi görmemiştir. Zira her sıkıştığında barış istemiştir. Bu sayede Osmanlı ordusunu oyalayarak kendini rahatlatmayı amaçlamıştır. Bu nedenden dolayı yapılan uzlaşma teklifleri kabul edilmemiştir.

Irakeyn denilen iki Irak'tan birisi bu seferin sonunda Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Irak-ı Arap'ta bulunan; Bitlis, Hizu, Altun Köprü, Kûfe, Necef, Savi, Mendeli, Serçe, Elvendiye, Sehle, Enbariye, Harir, Bağdat, Sazan, Erbil, Hale, Şimrân, Kala-i Gülgün, Şâh-ı Mârân, Zirko, Sârim, Kefender, Tikrit, Hizu, Ezrin, Bane, Hânikin, Şehribân, Bayat, Haruniyye, Necef, Kerbelâ, Rumahiyye, Kerkük, Musul, Kandil, Bakuba, Hurin, Tâvuk, Hezarmerd, Savi, Şehri-zor gibi irili ufaklı yerleşim yerleri Osmanlı'ya dahil olmuş ve toprakları tahrir edilmiştir. (Matrakçı Nâsuh, 1976, s. 39).

Irak-ı Acem'de yer alan; Sultaniyye, Zengan, Curûr, Hemedan, Sadavâ, Aramend, Ehber, Kaplaniyye, Kal'a-i Şahin, Dergüzin, Razver, Serâs, Dinever, Kuh-i Bisûtûn, Kûh-i Hamrin, Kala-i Dilaver, Kasr-i Şirin gibi topraklar Osmanlı Ordusunca geçici şekilde tümüyle ele geçirilip, ardından terk edilmiştir. Öte yandan Azerbaycan Eyaleti'nde yer alan; Serdar, Ahlat, Tebrizi Ahtamar, Vastân, Ucan, Amik, Van, Meraga, Erciş, Merend, Urmiye, Uşni, Serav, Hoy, Erdebil, Adilcevaz, Nevşar, Şah, Hizan, Nahçıvan, Sûfiyan, Hüsrev ve Miyâne gibi yerlerin hepsinin alınmış olmasına rağmen Osmanlı askerlerinin gitmesiyle, bir bölümü Osmanlılarda bir bölümü de yeniden Safevilerde kalmıştır.(Matrakçı Nâsuh, 1976, s. 38-39).

İran-Tebriz Seferi'nin Nedenleri

Tahmasb, Kanuni'nin Batıda mücadele ettiğini bildiğinden bu durumdan faydalanarak, Kafkaslar'da bulunan Sünnî Türk bölgelerini işgal etmiştir. Anadolu, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki konargöçer Türkmenlere yönelik sinsi ve güçlü bir yöntemle Şîi-Safevî propagandası yapmıştır. (Danişmend, 1946, II, s. 256; Asrar,1987, s. 114).

Şah Tahmasb, Van, Erciş ve çevresindeki kaleleri zorla ele geçirmiş, Erzurum-Kars çevresine saldırmış, bu toprakları zapt etmeye uğraşarak, civarda büyük zarar ve tahribatlar ortaya çıkarmıştır. (Grammont, 1992, s.183; Saray, 1990, s. 29). 1534 yılında yapılan Irakeyn Seferi sırasında Tebriz'de Osmanlı Devleti'nin itaati altına giren Şirvanşahlara karşı kanlı bir baskın düzenleyerek istila etmiştir. Şirvanşah Burhan

Ali Osmanlı Devleti'ne iltica etmek zorunda kalmıştır. Özbek hanlarıyla, sınır valilerinin ilettiği arz ve mektuplarda destek talepleri üzerine Şah Tahmasb üzerine sefer yapılması kararı alınmıştır.(Peçevî, 1281h., I, s. 272; Danişmend, 1946, II, s. 254).

Şah Tahmasb'ın biraderi Elkas Mirzâ, Kanuni'ye sığınmış, şiddetle İran üzerine Şah Tahmasb'a yönelik sefer yapılmasını talep etmiştir. Gürcistan üzerine Vezir-ia'zâm Rüstem Paşa'nın sefer yapma isteği, Hürrem Sultan'ın da (1504-1558) damadının savaş yaparak iktidar ve safvetinin öne çıkmasını arzulaması da, Tebriz Seferi'ne neden olmuştur. (Hezarfen Hüseyin, 1083h.,v. 149b; Karaçelebizâde, 1238h., s. 430; Peçevî, 1281h., I, s. 269). Ayrıca 954/1547'de Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa'daki Almanya, Avusturya gibi ülkelerle 7 yıllık bir antlaşma yapmış bulunması İrakeyn Seferi'nden beri 12 senedir (1535-1547) yaptığı işlerden dolayı Şah Tahmasb'tan hesap sorulma zorunluluğu, bu seferi mecbur kılmıştır.

Bizce, Kânunî Süleyman'ın Tebriz'e yaptığı seferin nedenleri çoğaltılabilir. Seferin gerçekleştirilmesinin amacı ise; Doğu Anadolu'da, Yakın-Şark'ta, siyasî-dinî-mezhebî birliği sağlamak, İran Şîliği'ni Anadolu topraklarında imha etmek, Komşu devletlerde Sünniliği canlandırarak, siyasî ve dinî etkinliği sağlamak, rakip olan Safevîler'e ağır bir darbe vurmaktır. (Danişmend, 1946, II, s. 256; Asrar, 1987, s. 114).

Kanuni Sultan Süleyman'ın II. İran Seferi'ne İstanbul'dan Hareketi (1548)

Sultan Süleyman İrakeyn Seferiyle, Şah Tahmasb'ın başkenti Tebriz'i çiğnemiştir. Adilcevaz, Erciş, Van ve halifeler başkenti olarak bilinen Bağdat'ı ele geçirmiştir. Ancak Kanuni bununla da yetişmemiş, Safevîler'e son vermek için azmetmiştir. Kânunî Süleyman, sonrasında Bosna Sancakbeyi görevindeki Ulama Han'ı Rumeli'den çağırmış, Erzurum Beylerbeyliğiyle makamını artırmıştır. Elkas Mirzâ'ya "lala" atayıp, kapıkulundan bir bölük ağasını da; bölüğü, askeri, sancak davul gibi tüm gereçleriyle Safevî yönetimine geçirileceğinden dolayı Elkas Mirzâ'ya katıp kendinden biraz önce, tüm ihtiyaçlarını temin ettikten sonra, 21 Mart 1548 tarihinde İstanbul'dan İran sınırına yollamıştır. (Celalzâde, (t.y.), v.312a; Süheyli, (t.y.), v. 471b; Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 149b; Müneccimbaşı, 1285h., s. 498).

Sultan Süleyman, 18 Safer 955/29 Mart 1548'de Üsküdar'a varmış ve 31 Mart gününden itibaren XI. Sefer-i Hümâyun'u için ordusuyla İran'a gitmek için yola çıkmıştır. (Celalzâde, (t.y.), v. 312a; Süheyli, (t.y.), v. 471b; Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 149b; Şeref, I, 1051h., s. 267). Sultan Süleyman sefer öncesinde, "Rumeli ve Anadolu beylerine ve sipâhilerine hüküm ve görevliler gönderüb "ale't-ta'cil" bana yetişesünüz benim mühim seferim vardır" deyip alakalı vali ve beylere hazırlık yapsınlar diye gerekli emirleri yollamıştır. (Danişmend, 1946, II, s. 256). 2 Rebiu'l-evvel 955/11 Nisan 1548'de Kanuni Süleyman, yanında oğlu Şehzâde Cihangir ile birlikte Seyyid Battal Gazi konağına, gelmiştir. Şehzâde Selim, Manisa-Saruhan vâlisi olarak hükümdarı karşılayıp elini öpmüştür. Kendisine Rumeli Vilayeti'ni koruması ve Edirne Dâru'l-Mülk'üne teveccüh buyurmaları için, Padişah'ın fermanı verilmiştir. (Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 149b; Peçevî 1281h., s

Kanuni Süleyman, Seyyidgazi'den sonra 10 Rebiu'l-evvel 955/ 19 Nisan 1548 tarihinde Akşehir'e varmıştır. Kayseri, Niğde, Konya yolundan Ordu-yı Hümâyun ile Sivas (Rûm) Vilayeti'ne geldiğinde 16 Rebiu'l-ahir 955/25 Mayıs 1548 tarihinde Veliahd Şehzâde Mustafa Amasya Valisiydi, pederinin yanına gelip elini öpmüş, bir süre seferine katılmıştır. (Celalzâde, (t.y.) v. 312a; Peçevî, 1281h., II, s. 271; Danişmend, 1946, II, s. 256). Kanaatimize göre Kanuni Süleyman, Rumeli'nin muhafaza edilmesi için Şehzade Selim'i

Edime'ye göndermiştir, Diğer çocukları; Bâyezid'i Karaman'a, Mustafa'yı da Amasya'ya Anadolu'nun koruması sırasında meydana gelebilecek her hangi bir Kızılbaş-Türkmen isyanını önlemek için koymuştur.

Ordu-yı Hümâyün'un üzerlerine sefere çıkmış olduğunu öğrenen Şah Tahmasb, Osmanlı padişahı tarafından, kardeşi Elkâs Mirzâ'nın tahtını çıkarılacağı korkusuyla hemen harekete geçmiştir. Ordusunun toplanması için gerekli talimat ve önlemleri almıştır. (Emecen, 1989, X, s. 335). Ancak Safevi Şahı yanında onbinlerce babayığit asker Kızılbaş-Türkmen olduğu halde, İrakeyn Seferi'nde olduğu gibi Osmanlı ordusunun karşısına çıkamamıştır. Hatta sanılana göre Osmanlı Ordusunun Sivas'a vardığını duyduğunda, Şah Tahmasb tekrar eski taktiğini uygulamış tüm Doğu topraklarını yağmalamış, araziye ve bitkileri yakmış, hayvanları ve yerleşik halkı civardan boşaltmış, Osmanlı ordusunu ve hayvanlarını aç bırakmak istemiştir.

Şah Tahmasb'a hesap sorma düşüncesiyle yola çıkan Kanuni Süleyman, Batı-Avrupa devletleriyle yaptığı başarılı antlaşmalardan dolayı Rumeli sınırları için kaygılanmıyordu.(Küttikoğlu, 1970, XI, s. 643; Kırzioğlu, 1993, s.179). Padişah, II. İran-Tebriz Seferi'ne çıkarken, Dulkadıroğullarından Mehmed Han'a Kars Sancağı'nı, biraderi Ali Bey'e de Harput ve Pasin Beyliği'ni emanet etmiş, Osmanlı askerlerinin geldiğini duyunca, kaçarak tepelere kümelenen Alevî-Türkmen aşiretlerini oralardan çıkarmış, Harput, Erzurum ve Kiği çevresindeki ovalarına iskan etmiştir. (Firat, 1983, s.101).

Tebriz Seferine çıkılmadan önce 1548 yılı baharında Şah Tahmasb tarafından Doğu Anadolu toprakları istila edilmiştir. Bu nedenden, Erzurum, Pasinler ve Hınıs, topraklarında büyük sıkıntılar meydana gelmiştir. Şah Tahmasb, Van Kalesi üzerinden bizzat Hınıs'a gelerek yağmalatmıştır. Pasin'de İsmail ve Behram Mirzâlar ile toplaşıp, Erzincan ve Tercan civarına varmıştır. Bayburt'un Sinor Camii ve tekke yok edilmiş, Hacı Kutlu Bey Camii de kurtulamamıştır. Çok sayıda insan ve hayvan telef edilmiş; evler, konaklar ve mescitler yakılmış-yıkılmıştır. Erzurum'un yardımına yetişen Osmanlı Ordusu Ulama Paşa ve Elkas Mirza'nın İstanbul'dan ayrılan güçleri şimale doğru ilerleyince, Şah Tahmasb civarı mahvederek çekilmiştir. (Asrar, 1987, s. 115; Kırzioğlu, 1993,s. 184; Konukçu, 1992, s. 171).

Kanuni Süleyman, 1534 yılında Sivas'tan sonra konaklar üzerinde ilerlemiş; Akşehir, Koçhisar (Hafik), Suşehri, Koyulhisar, Kirmana Köyü, Erzincan, Tercan'dan, Haziran sonunda Erzurum önlerine gelerek, 8 gün kalmıştır. Tüm Anadolu askeri güçleri burada toplanarak padişahla kavuşmuşlardır. Kanuni Süleyman, Erzurum'dan, Şah Tahmasb'a bir mektup göndererek erlikle savaşa davet etmiştir. (Küttikoğlu, 1970, XI, s. 643; Gökbilgin, 1970, XI, s. 132; Kırzioğlu, 1993, s. 184; Asrar, 1987, s. 114).

Gence, Revan, Karabağ ve Nahçıvan gibi Azerbaycan topraklarında ve Irak-ı Acem'de Şîî-Kızılbaş Mezhebi'ni oldukça yerleştiren Şah Tahmasb, bu amaçla Sünnî-Şirvanlılar'a fazlaca zulmetmiştir. Anadolu'da bulunan Kızılbaş-Türkmen göçebelerinin arasına ajanlar ve mektuplar göndermiş, onları eskiden olduğu şekliyle "Erdebil Ocağı"na sıkıca sadık tutmaya çabalamıştır. 1534-1535 yıllarında yapılan İrakeyn Seferi'nde Sunnilerin olduğu Osmanlı illeri; Van, Erciş, Vastan ve Bâyezid (Ağrı) gibi yerler Şah Tahmasb tarafından yeniden ele geçirilmiştir. Şah Tahmasb, tek tek ele geçirdiği bu şehirlerde, Sünnî olan Türk halka büyük bir darbe indirmiştir. (Kırzioğlu, 1993, s. 179).

Sultan Süleyman, Erzurum'dan hareket ederek Erciş yolu ile 10 Temmuz 1548 tarihinde Adilcevaz konağına gelmiştir. Buradayken Ulama Paşa ile Karaman Beylerbeyi Piri Paşa'yı Safevîler'in işgali altında olan Van Kalesi'ne sevk etmiştir. (Peçevî, 1281h., I, s. 271; Solakzâde, 1297h., s. 579; Münecimbaşı, 1285h., III, s. 439). Ulama Paşa'nın Erzurum Beylerbeyi ve Elkas Mirza'ya lala-atabeg atanılarak, Van civarına

gönderilmesinde kuşkusuz, İrakeyn Seferi'nde o civarda görev almış deneyimli bir komutan ve eski Azerbaycan valisi görevinde bulunmasının etkisi büyüktür.

Sultan Süleyman, Temmuz 1548'de, Pasin Ovası merkezindeki Çoban Köprüsü mevkiine geldiğinde Oltu Sancakbeyi Sinan Bey, Pasin Sancakbeyi Ali Bey ve bazı Gürcü asil-zâdeleri kendisini saygıyla karşılamışlardır. Kanuni Süleyman, 1534 yılında yaptığı I. İran Seferi'nde Erzurum'un İhyasını ve imarını emretmiş, II. İran-Tebriz Seferinde ise Pasin Sancakbeyi Dulkadırlu Mirzâ Ali Bey'i 5-6 bin işçiyle tamir etmek ve şenlendirmek amacıyla Kars Şehri ve Kalesi'ne görevlendirmiştir. (Celalzâde, (t.y.), v. 318b; Konukçu, 1992, s. 172).

Kânunî Süleyman, bu şekilde Kür ile Aras ırmakları başlarını kapayan, Tiflis ve Revan yollarının kesiştiği kavşakta yer alan, 1386 yılında Moğol Hükümdarı Timur Han tarafından, direnmesinden dolayı yıkılan, Kars Kalesi'ni tamir ettirerek güçlendirmiştir.(Kırzioğlu, 1993, s. 182) Böylece Anadolu'nun bütünlüğünde imar işlerinin mühim olduğunu işaret etmiştir.

Kânunî, Adilcevaz konağındaiken, gelen mektupla sevindirici bir haber almıştır. Bu mektupla, Şirvan'a yollanan Burhan Ali Sultan'ın önemli bir engelle yüz yüze kalmadan, Şirvan'ın yönetimine el koyduğu bilgisi gelmiştir. ((Peçevî, 1281h., s. 272; Karaçelebizâde, 1248h., s. 150; Konukçu, 1992, s. 172) Bu arada Şah Tahmasb'ın, Osmanlı askerlerini sırtından hançerlemek ve isyan çıkartmak amacıyla Amasya, Sivas, Tokat Türkmenleri'ne gönderdiği mektuplar ve casuslar yakalanarak, gerekli önlemler uygulanmıştır. Casuslar 4 kişidir. Bunlar öldürülmüş ve denetlemek amacıyla Şehzâde Mustafa'ya Amasya Sancağı'na gelişmelerle ilgili bilgi verilmiştir. (Karaçelebizâde, 1248h., s. 150; Konukçu, 1992, s. 172).

Erciş'te Kızılbaş karakolu hakkında haber alınmış, Elkas Mirzâ; Diyarbakır ve Dulkadırlu beylerbeyileriyle birlikte üzerlerine sevk edilmiştir. Safevî karakolundan gelen kuvvetlerle vuruşmaktan çekinerek, Merend'e kadar kaçmışlar ve Şah Tahmasb'ın emriyle Tebriz'e kadar uzanan alan tamamen boşaltılmıştır. Yiyecek-ıçecekten mahrum bırakılmış, hatta sulara zehir atılmış bulunduğundan, Osmanlı askerleri Temmuz sıcaklığında bu zehirli suları tüketmemek amacıyla geceleyin "İlgar ile" Merend'e ulaşmış ve Safevî birliklerini bozguna uğratmışlardır. (Kütükoğlu, 1970, XI, s.643; Asrar, 1987, s. 115).

Kânunî, Erciş-Adilcevaz vasıtasıyla Van Kalesi'ne gelerek, Van'ı ele geçirmek ve Doğu topraklarını Safevîler'den kurtarmak istemiştir. Ancak Elkas Mirzâ, padişahın Tebriz'e girdiği takdirde, çok sayıda Acem beyinin gelerek kendisine tabi olacağını, bu bölgenin kendisini desteklediğini anlatmıştır. Padişah bunun üzerine rotasını değiştirerek Tebriz'e yönelmiştir. Bu yaşananlardan sonra Şah'ın Tebriz'de olduğu bilgisi gelmiştir. (Karaçelebizâde, 1248h., s. 150; Peçevî, I, s.272; Müneccimbaşı, 1285h., III, s. 499).

Eleşirt yolu üzerinden Tebriz'e doğru hareket eden Kânunî, 21 Temmuz 1548'de Hoy'a ulaşmıştır. Burada yaklaşık olarak 7 gün kalmıştır. 22 Cemaziye'l-ahir 955/26 Temmuz 1548 tarihinde Şenb-i Gazân civarı Osmanlı askerlerinin çadırlarıyla doldurulmuştur.

Bir aydır ordusuyla bekleyen Şah Tahmasb, Kanuni Süleyman'ın Hoy'a geldiğini duyunca yine meydan muharebesine girmeye cesaret gösterememiştir. Önceki taktiğini uygulayarak hiçbir güç sergileyemeden Tebriz'den Kazvin'e çekilmiştir. Osmanlı Ordusuysa, 27 Temmuz 1548 tarihinde Tebriz'e herhangi bir direniş görmeden girebilmiştir. Askerlerin, Tebriz'e girişi esnasında "ne bir yumurta ne bir tavuk dahi alınmamış", kimsenin kılına zarar gelmemiştir. (Süheylî, (t.y.), v. 471; Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 149; Karaçelebizade; 1248h., s. 150).

Şah Tahmasb'ın O sırada nerede ve ne durumda olduğu araştırılmıştır. Kanuni, Şah'ın savaşa girmek istemediğini ve ele geçirilemeyeceğini anlamıştır. Şah'ı saklandığı dağ ve çöllerde taramanın manasız olduğunu bildiğinden, yokluğu oldukça hissedilen yiyecek kıtlığı, yemsizliğe bağlı kırgında binlerce atın ve katırın ölümünden dolayı, artık Tebriz'de bulunmanın veya düşman yerleşmelerinde ilerlemenin felâkete meydan vereceğini görmüştür. 25 Cumaziye'l-âhir 955/1 Ağustos 1548 tarihinde Tebriz'den Van'a doğru harekete geçmiştir. (Celalzâde, (t.y.), v. 316; Süheylî, (t.y.), v. 471b; Nişancı Mehmed, 1290h., s. 241; Danişmend, 1946, II, s. 258).

Tebriz'den çıkmadan önce Padişah, Avusturya İmparatoru Ferdinand'a yolladığı “zafemâme”de 31 şehrin ele geçirildiğini, 14 şehrin de tahrip edildiğini ve o ana değin savunmasız bulunan, 28 mevkiinin de güçlendirilmiş bulunduğunu (Tekindağ, 1977, s. 178) haber etmiştir. Sultan Süleyman'ın bu seferle ulaşmak istediği amaç; Safevî Devleti'ni topraklarını parçalayarak, bir bölümünü Gürcüler, Şirvanşahlar, ve Dağıstanlılar gibi eski mahalli yönetimlere iade etmek, bir bölümünü de Osmanlı sınırlarına katarak, Şîliğe büyük darbe indirmek, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da düzeni oturtup, Anadolu'nun bütünlüğünü kaimleştirmektir.

Van Kalesi'nin Osmanlı Askerleri Tarafından Fethi (24 Ağustos 1548)

Kanuni, Tebriz'e hareket etmeden evvel Erzurum'dayken Van Kalesi'nin yeniden ele geçirilmesi amacıyla Karaman Beylerbeyi Piri Paşa ile Erzurum Beylerbeyi olarak atanan Ulama Paşa'yı, Van Kalesi üzerindeki ulaşımı ablukaya alması için göndermiştir.

1 Ağustos 1548 tarihinde Tebriz'den, Van Kalesi'ni almak için yola çıkan Kanuni Süleyman, yol boyunca hayvanlara gereken otların dahi yakılmasından dolayı, dağ yolunu kullanmıştır. Şebûster-Tasuç Kasabası, Almalı ve Topraklı köyleri, Saçınar-Salmas Kasabası, Alabağ-Dümlek Dağı dibi, Mahmudiyye, Kırkpınar, Amûk Kal'ası düzü konaklarını izleyerek, 10 Receb 955/15 Ağustos 1548 tarihinde Van düzlüğüne ulaşmıştır. (Celalzâde, (t.y.), v. 316a; Peçevî, 1281h., s. 273; Danişmend, 1946, II, s. 258).

10 Receb 955/15 Ağustos 1548 tarihinde Van Ovası'nda Kanuni Süleyman'ın otağı kurulmuş, önceden Anadolu ve Karaman askerleriyle yollanan toplar kurulmuş, Vezir-ia-zâm Rüstem Paşa'ya fethetme emri verilmiş ve Toplarla Van Kalesi döğülmüştür. Aynı gün metrisler kurulmuş ve kaleyi almak amacıyla ne lazımsa uygulanmıştır. Adilcevaz'da hazırlanan 7 “şâhi-top” ile 6 top daha getirilerek bir hafta süreyle gece ve gündüz Van Kalesi tahrip edilmiştir. (Peçevî, 1281h., II, s. 274; Solakzâde, 1297h., II, s. 510; Nişancı Mehmed, 1290h., s. 241).

Safevîler'in Van Muhafızı Çepnilü Şah Ali Sultan, Van'ı tahkim ettirmiş, tüm ailesini Şah Tahmasb'ın ailesinin olduğu yere göndermiştir. Şah Tahmasb "Azerbaycan'ın Kilidi" olarak gördüğü Van Kalesi'nin "12 İmam"a sadık kişilerin yönetiminden hiçbir zaman gitmeyeceğine, kaybedilmeyeceğine inanmıştır. (Kırzioğlu, 1993, s. 188). Van Kalesi, Osmanlı kuşatımına çok dayanamamıştır. Van Muhafızı bir kaç gün süre talep ederek teslim olacağını belirtmiştir. Ancak izin verilince görülmüştür ki, yeniden kaleyi onarmaya başlamıştır. Bunun üzerine kuşatma ve top ateşine hızlıca devam edilmiş ve Çepnilü Şah Ali'nin elçileri kaleden iplerle inip, Elkas Mirzâ'nın eteğine yapışıp af istemişlerdir.

Sultan Süleyman, üzerlerinde kefenleriyle gelen Van Muhafızı Çepnilü Ali Sultan'ın elçilerini affetmiş, 15 Recep 955/24 Ağustos 1548 tarihinde, kuşluk vakitlerinde muhafızların ayrılmasına izin vererek, Van Kalesi'ni “eman” ile teslim almıştır. Van Beylerbeyi olarak İstanbul Defterdarı bulunan İskender Bey

tayin edilmiş, toplar ve yeniçeriler yerleştirilmiş, Van Kalesi onarılarak güçlendirilmiştir. (Süheylî, (t.y.), v. 472a; Hezarfen Hüseyin, (t.y.), v. 150; Peçevî, 1281h., I, s. 274).

Müstakil Van Beylerbeyliği hâssı 1.000.000 akçe olarak tespit edilmiş ve 5 bin de gönüllü muhafazası için bırakılmıştır. Burayla birlikte çevresindeki Amûk Kalesi'nin de anahtarları Kızılbaş korucular eliyle getirilerek teslim olunmuştur. (Kırzioğlu, s. 188). Van Kalesi'nin teslim edilmesinde Elkas Mirzâ'nın etkisi bulunduğu aktarılmaktadır. Van Kalesi'nin tekrar Safevîler yönetimine verilmemesi amacıyla Van Beylerbeyliği kurulmuş, Van Kalesi oldukça güçlendirilmiş, içerisine kuvvetli bir muhafız kıtası yerleştirilmiş, Kânunî Süleyman, İstanbul Defterdârı Çerkez İskender Paşa'yı Van Beylerbeyi olarak atayıp, Diyarbakır'a doğru yürümüştür. (Süheylî, (t.y.), v. 472a; Karaçelebizâde, 1238h., s. 431; Danişmend, 1946, II, s. 258).

Şah Tahmasb'ın Doğu Anadolu'daki Faaliyetleri (Ağustos-Eylül 1548)

Kânunî Süleyman tarafından, Van'ı devralmasının ardından Van'dan Diyarbakır'a gittiğini işiten Şah Tahmasb, "Azerbaycan kilidi"ni yitirdiğinden ağlamış ve Doğu Anadolu'nun eşine az rastlanır yıkımına yönelmiştir. (Sümer, 1990, s. 62; Asrar, 1987, s. 117). Nitekim Osmanlı padişahı, ordusu ve Elkas Mirza'nın yiyecek kıtlığı ve hayvanların ölümü nedeniyle Tebriz'den çekildiğini "casuslardan" öğrenen Şah Tahmasb, Doğu Anadolu'ya doğru yürümeye başlamıştır. Aynı esnada kendisine, Huzistan, Fars, Kirman ve Irak-ı Acem askerleri ve Emiru'l-ümerâları gelip yetmişlerdi. 6 Receb 955/11 Ağustos 1548 tarihinde Safevî Ordusu öncü kuvvetlerinden İbrahim Paşa, Hoy'a ulaşmış, 10 Receb'te (15 Ağustos) Kânunî Van Kalesi önlerindeyken, Şah Tahmasb, Çaldıran'da mola vermiştir. (Kırzioğlu, 1993, s. 188).

Hakikaten de Tahmasb'ın 1548'de sonbaharda Doğu Anadolu'da başlattığı çirkin ve talihsiz hareketler, insan aklına-mantığına terstir. Tarih kaynaklarından belirlenen bu insafsız olaylardan bazıları şunlardır; binlerce insan haksız yere katledilmiştir. Yöre halkının -Göçebe Sünnî Türklerin- On binlerce hayvanı elinden alınmıştır. Ekilmiş arazileri, ağaç ve bitkileri yakarak yok etmiştir. Halkın evleri, tarihi eserlerin hepsi yakılıp yıkılmıştır. Bunlar gibi daha birçok kötü hareketler söylenebilir.

Kânunî Süleyman ve valileri, civarı imar ve tamir etmeye çalışmışlardır. Eyalet ve sancaklar kurarak şehirleri (Kars, Erzurum, Van) geliştirmişlerdir. İki farklı hükümdarın farklı düşünce yapısı sonucunda, Doğu Anadolu halkı, Şah Tahmasb'ı değil Kanuni'yi tercih ederek, Osmanlı Devleti'ne bağlı yaşamışlardır. İnsanlar zulümden değil adaletten yana olmuşlardır. Adalet ise Sultan Süleyman'ın iktidarında bulunmaktadır.

Kânunî Süleyman, Van Kalesi önlerinde uğraştığı sırada, Safevîler'in meydan savaşına girmekten kaçındıkları, Osmanlı askerleriyle savaşa girişmedikleri ve karıncalar gibi saklanmalarına rağmen, "Mâr-ı zehr-âsâr başkaldurub asâkir-i kahr-âmâl ve zulm heval" ile dereler ve dağlardan geçerek, "Adilceviz ve Muş Kalesi" civarındaki yerleşim alanlarına uğrayıp, malları-hayvanları yağmalayıp, şenlikli yerleri ören ederek, evleri yaktıkları, Ahlat'ta katliâm uyguladıkları, Kars Kalesi'ni onaran Pasin valisi Dulkadırlu Ali Bey'in üzerine ansızın giderek, orada bulunan çiftçileri ve yoksul ırgatı öldürdükleri bilgisi, Padişah'a Diyarbakır yolundayken iletilmiştir.

Hemen Adilceviz'a yönelen Süleyman, Tahmasb'ı ele geçirmek için; Bendimâhi, Çoban Tekkesi, Erciş, Adilceviz yanı, Bulanık Göl, Malazgirt Kazgan, Zernak Kalesi ve Göksu kıyısı vasıtasıyla Hınıs Çayı üzerinde bulunan Karaköprü'ye ulaşmıştır. Sultan, Şah Tahmasb'ın Bingöller'den Pasin'e kaçtığından, at eksikliği nedeniyle geri dönüp, Köşker/Varto Çayı, Gümgüm, Akgelin Köyü, Murat suyuna kavuştuğu alan,

Üçbudak, (Murat-Göksu ve Varto Çayı kavşağı) Murat Suyu üstündeki Sakan Köyü konaklarından geçerek Muş'a ulaşmıştır. (Kırzioğlu, 1993, s. 190).

Kanuni Süleyman, hiçbir yerde Şah Tahmasb'ı bulamamıştır. Fakat Şah'ın askerlerinin, kırp-döktüğü, yakıp-yıktığı yerlerle, insan ve hayvan ölümlerini görmüştür. Padişah, Erzen, Muş, Bitlis, Pamuk Çayı vasıtasıyla Diyarbakır'a 24 Şaban 955/28 Eylül 1548'de varmıştır. Muş'tan farklı güzergâhlarla Diyarbakır'a ulaşan diğer askerlerle tüm Osmanlı birlikleri, Dicle Nehri'nin sağındaki Çevlik düzüne konuşlanmıştır.

Aynı esnada Erzincan ile Tercan civarlarında Şah Tahmasb'ın askerlerinin yağma ve talan yaptıkları, Erzincan'ı yakıp halkı öldürdükleri bilgisi verilmiştir. Bu haber sonrasında Sultan, II. Vezir Kara Ahmet Paşa'yı yeniçeri ve sipahilerle öncül kuvvetler şeklinde ileriye yollamış, kendiyse Erzincan'a hareketlenmiş, 20 Ramazan/23 Ekim'de Harput Kalesi'ne ardında Pertek'e gelmiştir. (Celalzâde, (t.y.), v. 319a-320b; Peçevî, 1281h., I, s. 275; Danişmend, 1946, II, s. 259).

Vezir Ahmet Paşa, komutasına atanan askerlerle gece gündüz demeyip dağlar-tepeler aşarak, ordusuna öncü atanan Çerkez soyundan Osman Paşa isimli deneyimli ve yiğit bir komutan ile Kemah Kalesi civarına gelmiştir. Bilgi toplamak için yollanan Osman Paşa, sayısı çok fazla Safevi askerlerinin çadırları ile konakladığını görmüştür. Bunun üzerine otlaklarda başıboş otlanan hayvanların bir kısmı yakalanmış, köylerden de kazan vb. bakır kap-kacaklardan her ne gördüyse toplatılmış ve hava kararınca değin hazırlanıp, geceleyin bu kapları hayvanların kuyruğuna bağlayıp, atları ürküterek, Safevîlerin çadırlarına doğru sürüp, Allah Allah sesleriyle basıp öyle bir patırtı ve kargaşa ortaya çıkarır ki, şaşırın Safevîler, Osmanlı askerleri baskın yaptı sanmışlar, birbirlerine dahi kılıç vurmuşlardır. Aynı esnada Osman Paşa emrindeki askerleriyle çok sayıda Kızılbaş-Türkmen'i öldürmüştür.

Osman Paşa yara almış, ancak yaşanan felaket sonucunda Türkmenler Karabağ'a doğru hiç durmadan kaçmışlardır. (Peçevî, 1281h., I, s. 276; Müneccimbaşı, 1285h., III, s. 499; Rasim, 1326h., I, s. 251). Çerkez Osman Paşa'nın, Kemah civarında kazandığı zafer Padişah'a Harput'ta haber edilince, Paşa, Halep Beylerbeyi olarak tayin edilmiş, Şah Tahmasb'ın güçleriyse aldığı bu ağır yenilgiyle Erzincan ve Bayburt civarını bırakmış, Azerbaycan'a çekilmiştir.

Vezir Ahmet Paşa, Padişahın Harput Kalesi çevresinde bulunan askerlerine katılmış ve düşman askerlerinin kaçışını arz etmiştir. Ardından padişah yeniden Diyarbakır'a gelmiştir. Şah Tahmasb'ın akınlarına cevap olarak, Elkas Mirzâ bazı aşiret güçleriyle beraber İran içlerine akın yapması; özellikle Kum, Kaşan, İsfahan taraflarının vurulması için gönderilmiştir. Kendisine 100.000 altın verilerek, Bağdat'a doğru yollanmıştır. Vezir Sokullu Mehmet de bir miktar asker ile Bağdat'ın korunmasına yollanmıştır. Kimi aktarımlara göre, Elkas Mirzâ'nın İran derinliklerine akın yaparken Meşhedeyn'e uğradığı esnada, Kerbelâ'da yeniden Şîlik Mezhebi'ne döndüğü anlatılmaktadır. Burada kimi Türkmen atlılarının kendisini bıraktığı, Kânunî'nin de bundan itibaren Elkas Mirzâ'ya güvenmediği belirtiliyor. (Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 150; Peçevî, 1281h., I, s. 277; Karaçelebizâde, 1238h., s. 431; Hammer, 1330h., VI, s. 10).

Kanuni Süleyman, Doğu Anadolu'da oldukça akıllı ve gerçekçi bir yol takip etmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı olmayan Kızılbaş-Alevî'lere herhangi bir baskı uygulanmamasını sağlamıştır. Erzurum'un şarkına Kars Beylerbeyliği'ni, Diyarbakır'ın şarkına ise Van Beylerbeyliği'ni kurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüz sınırları hemen hemen 1548 yılında büyük oranda belirlenerek, güvence altına alınmıştır.

2 Ekim 1548 tarihinde Erzincan'daki Kızılbaş-Türkmen askerleri gece baskınında çadırlarını dahi kaldıramadan kaçmıştır. Padişah da 25 Ramazan/17 Ekim tarihinde Diyarbakır'a gelmiştir. Bayram Namazının burada eda edilmesine müteakip, töre gereğince bayramlaşma gerçekleşmiş ve ordunun kışlaklara gitmesine izin verilmiştir. Rumeli Beylerbeyi askerleri ile Mardin'de, Anadolu Beylerbeyiyse askerleri ile Urfa'da için üzere emir almışlardır. Kanuni Sultan Süleyman da kışlamak üzere Halep'e yönelmiştir. (Celalzâde, (t.y.), v. 320b; Peçevî, 1281h., I, s. 278).

Anlaşıyor ki, Kânunî Süleyman, Şah'ın askerlerine ağır darbe indirmek istemiştir. Ayrıca Şî-Safevî propagandasını doğu topraklarında yok ederek, Anadolu'nun bütünlüğünü sağlamayı amaçlamıştır. Fakat bu isteğini henüz gerçekleştirmemiştir. Bundan dolayı hemen İstanbul'a geri dönmemiştir. Düşüncelerini gerçekleştirebilmek amacıyla ordusunun bir kısmına, Halep ve diğer şehirlerde kışlaması emrini vermiştir. Kendisi de Halep'te kalmıştır. Eğer İstanbul'a geri dönseydi, Tebriz Seferi'nde herhangi bir başarı elde edememiş olabilir. Çünkü Şah Tahmasb, hiç vakit kaybetmeden Kanuni Süleyman'ın ele geçirdiği yerleri alarak, halkı sindirebilir, zulüm ve propagandasına devam edebilirdi. Tüm bunların farkında olan Kanuni, Halep'te kış mevsimini geçirirken bile Anadolu'nun birliği, devletin bütünlüğü için lüzumlu faaliyetleri sürdürmüştür.

1549 yılının kışında, Van Kalesi, İskender Paşa Beylerbeyliği'nde, Müslüman mücahitlerinin yönetiminde bulunuyordu. Önceleri Padişah'a sadık olduğundan dolayı kendine "Sancak beyliği" verilen, gözü pek ve cesur, ünlü bir aşiret lideri olan Dünbüllü Hacı Han, Şah Tahmasb'ın yanına geçmiştir. Şah da O'nu Van'a yakın bulunsun ve orayı alabilsin fikriyle Hoy yönetimine bırakmıştı. Dünbüllü Hacı Han, Hoy iline çok sayıda Kızılbaş-Türkmenle gelmiş ve çeşitli yerleri yağma ve talan etmiştir.

İskender Paşa, Bu durumun Osmanlı adına belâ olacağını keşfetmiş ve gelecekte Van Kalesi ve civarı için riskli sonuçlara neden olacağını düşünerek duruma el koymuştur. İskender Paşa, savaşmayı bile dilaverlele birlikte ansızın Hoy'a baskın düzenlemiştir. Dünbüllü Hacı Han ve beraberindeki binlerce Kızılbaş-Türkmeni katledilmiş ve Hoy Kalesi alınmıştır. Hoy'daki halkın malları ve davarları ganimet şeklinde alınmıştır. Dünbüllü Hacı Han ve bazı kimselerin başları kesilerek mızraklara takılmış ve Halep'te bekleyen Kânunî Süleyman'a gönderilmiştir.

İskender Paşa'nın ircaa ettiği yiğit ve cesur atak, Van Kalesi'nin merkezini tehditte kurtarmıştır. Kanuni Süleyman, bu durumdan hoşnut olmuş, hemen İskender Paşa'ya hil'at, kılıç ve bahşiş göndermiştir. (Peçevî, 1281h., I, s. 280; Solakzâde, 1297h., II, s. 512; Gökbilgin, 1970, XI, s. 133). Ayrıca, Kânunî'ye, Şirvanşah Burhân Ali'den Halep'teyken bir mektup gelmiştir; "Karib, baid bilâd ve nevâhi-i Surhser-i (Mugan Karabağ, Gence, ve Talış gibi Kür suyu sağındaki yerleri) yıkub-yakıb bîhad gâr'etler ve hasâretler ve dūs-ı tâne hareketler ettüğü"nü bildirmiştir. (Kırzioğlu, 1993, s. 197). Şah Tahmasb, bu saldırılarda, binlerce Sünnî Türk'ü katletmiştir.

Kânunî Süleyman'ın Halep'ten Ayrılışı ve Gürcistan Seferleri (1549)

25 Kasım 1548 tarihinden 6 Haziran 1549 tarihine dek, Halep'te Padişah, vezirleri, devlet erkânı ve kapıkullarıyla altı ay on gün kışlamıştır. Bu sırada oğulları Cihangir ve Karaman valisi Bâyezid, Hama civarlarında aylar sürecektir şekilde avlanmış ve birlikte vakit geçirmişlerdir. Şehzâde Bâyezid, 11 Haziran 1549 tarihinde pederi Süleyman'ın Fırat'a gittiği esnada valisi olduğu Karaman'a yönelmiştir. (Süheylî, (t.y.), v. 472a; Peçevî, 1281h., I, s. 282; Müneccimbaşı, 1285h., III, s. 500). Kânunî, Halep'ten Diyarbakır'a hareket etmiş, amacı Şah Tahmasb'ın askerlerini yakalayarak ağır bir savaş yapmak, O'nun Anadolu üzerindeki etki

ve baskısını sonlandırmaktır. Sultan, Halep'ten ayrılmadan evvel, eski Erzurum Beylerbeyi Mehmet Paşa'yı, Gürcistan yönüne sefer yapması için görevlendirilmiştir.

1548 yılında Safevilerin Bayburt-Erzincan taraflarına akın düzenledikleri sırada, Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirzâ ise Kars'a saldırmıştır. Safevilerle beraber hareket eden Gürcüler de Ordu ve Artvin cenahına saldırmışlardır. Gürcistan Atabeğleri önceden İsfendiyaroğlu Musa Paşa ve yanında bulunan gazilerin üzerine yüklenip, gaflete düşürerek saldırıp kafalarını kesmiştir. Tüm bu olanlar önceden beri Sultan Süleyman'ın kafasında yer etmiştir. Bundan dolayı Gürcüler üzerine sefer düzenlemeyi plânlamıştır. Sonunda Mehmet Paşa, bazı sancak beyleriyle Çoruh boylarına görevli olarak gerçekleştirdiği seferlerde, Gürcü Atabeğliği'nden; Komuka, Bıraka, Samagar, Penak, Germek, Gömge Ahka kalelerini almıştır. (Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 150a; Danişmend, 1946, II, s. 260; Konukçu, 1992, s. 172).

Bu esnada Kanuni Süleyman, Halep'ten Diyarbakır'a gitmek için yola çıkmadan önce yaz mevsiminde Safeviler üzerine kesin bir sefer yapmak isteğindeydi. Bundan dolayı önceden önlem alınması amacıyla Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya Adilcevaz Kalesi'ne Orduyu Hümâyun için sağlanacak koyunların teslim ve tenbihâtını 2 fermanla iletmiştir. (B.O.A., Ali Emiri, 330; B.O.A., Ali Emiri, 329). Halep'ten sonra Birecik'te Fırat Nehri'ni gemilerle geçerek Elmalı Konağına varmıştır. Konakta hastalanan Sultan, Diyarbakır'ın Güneybatısı'nda yer alan "Karacadağ" yaylasına varmıştır. Orada, Mehmet Paşa'nın Gürcülere yönelik gerçekleştirdiği fetihler nedeniyle, Gürcülerin yeniden kaybettiği kaleleri geri almak amacıyla saldırıya geçtikleri haberi alınmıştır. Bundan dolayı Kânunî Süleyman, İkinci Vezir Kara Ahmet Paşa'yı maiyetine; Erzurum, Karaman, Dulkadirli ve Sivas Beylerbeyileri ve Sancakbeyleri ve birkaç bin yeniçeriyle yeniçeri kethüdasını da katarak Gürcistan'a sefere yollamıştır. (Peçevî, 1281h., I, s. 283; Solakzade, 1297h., s. 513; Uzunçarşılı, 1988, II, s. 360).

Kanuni Süleyman, 10 Cemaziye'l-ülâ 956/6 Haziran 1549 tarihinde Halep'ten yola çıkmıştır. Diyarbakır'a geldiği sırada, Şah Tahmasb da Irak-ı Acem'den Bağdat'a kaçan biraderi Elkas Mirzâ ile uğraşmaktadır. Birecik-Urfa üzerinden 7 Cemaziye'l-âhir/ 3 Temmuz'da Elmalı'ya gelen Pâdişah, 10 Receb/4 Ağustos'a kadar Karacadağ yaylasında sıtması bitene kadar istirahat etmiştir. (Celalzade, (t.y.), v. 329a; Danişmend, 1946, II, s. 260). Muhtemelen Vezir Ahmet Paşa, 5 Şa'ban 956/29 Ağustos 1549 tarihinde Diyarbakır'dan Ahıska Atabeyliğine sefere çıkmıştır. Yanına dahil olması gereken komutan ve askerlerin Erzurum'da hazır olmalarını istemiştir. Erzurum'da kendisine katılan orduyla 10 Eylül 1549 tarihinde Çoruh boylarına doğru yola çıkmış, 13 Eylül'de Tortum Kalesi ön tarafına ulaşarak vakit kaybetmeden bu kaleyi kuşatmıştır. (Peçevî, 1281h., I, s. 284; Nişancı Mehmed, 1290h., s. 243-244).

Tortum Kalesi'nde mahsur kalan Corci Ağa'nın teslim olma isteğini reddetmesi üzerine savaş çıkmıştır. Gece gündüz toplarla vurulan kale yıkılmış ve teslim alınmıştır. Kaleye bey ve muhafızlar yollanmış, ardından Necah ve Emirahur kalelerinin anahtarları vuruşmadan getirilmiştir. Memâlik-i Gürcistan'ın muhkem kalesi, Akçakale, top ve tüfekte ele geçirilmiştir. Ardından, Zıkhık, Eşkesar, ve Harsya kaleleri de ele geçirilmiş, böylece cenuptan Nihak'tan, şimalde Zıkhık Kalesi'ne değin tüm Tortum Çayı boyu fethedilmiştir. (Celalzade, (t.y.), v. 332a-332b; Münecimbaşı, 1285h., III,F s. 500; Konukçu, 1992, s. 173).

Vezir Ahmet Paşa, Gürcistan'ın fethine devam etmiş, 2 Ramazan 956/24 Eylül 1549 tarihinde, Akçakale'den Oltu'ya yakın olan Kamhıs ve Anzav ve diğer Akçakale diye anılan 3 kaleyi fethetmiştir. Onlara bağlı, Örtülü, Kaşar, Penek ve Olur gibi, Oltu Çayı ve kollarındaki 15 kaleyi daha ele geçirmiştir. Ramazan'ın 9. günü (1 Ekim) Tortum'a bağlı, Ra'd veya Arad Kalesi sulh ile alınıp, "içinde hisar erenleri" bırakılıp, 11 Ramazan'da Erzurum sınırına yakın gelinmiş, Memâlik-i Gürci'den Livana Deresi denilen Kiskim/Yusufeli

civarına (Çoruh boyu) akıncılar gönderilerek çokça ganimet alınmıştır. "Küffâr-ı dalâlet âsâr-ı Gürc(ün) muazzam kalalarından, Pert-ehrek ve âna tâbi Nihhak ve Arsus kal'aları" üzerine, Vezir Ahmet Paşa, askerleriyle gelip saldırarak 15 Ramazan/7 Ekim'de fethetmiştir. Gürcistan'dan Dav-eli vilayeti demekle ünlü; Oltu, Tortum, Yusufeli ve Ardanuç bölgeleri, kaleleri ve anahtarları ayrıca 15 kale daha Osmanlı kuvvetlerince fethedilmiştir. (Celalzade, (t.y.), v. 332b-335a; Hammer, 1330h., VI, s. 12; Gökbilgin, 1970, XI, s. 133).

Gürcistan Serdarı Vezir Ahmet Paşa, Tortum ve Akçakale, Kamhıs ve Livana Deresi olmak üzere 4 sancak fethetmiştir. 27 Şa'ban 956/ 20 Eylül 1549 tarihinde Diyarbakır çevresinde, Padişah, Çevlik (Çülek) isimli yere ordusu ile gelmiştir. Vezir Ahmet Paşa'yı beklemeye başlamıştır. Sonuç olarak Ahmet Paşa, pek çok ganimetle ve zaferle, beraberinde beyler ve askerleriyle 2 Şevval/ 24 Ekim 1549'da gelmiş, padişaha ulaşmıştır. Vezir Ahmet Paşa'ya ve yanında bulunan beylere iltifatlar yapılmış, bahşişler ve terakkiler verilerek hil'atlar giydirilmiştir. (Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 150a; Kırzioğlu, 1993, s. 202).

Nitekim Vezir Ahmet Paşa'nın yaklaşık 6 hafta kadar devam eden Gürcistan Seferi 1549'da, II. İran-Tebriz Seferi'nin göze görünür tek başarısı olmuştur denilebilir. Osmanlı askerleri hiçbir şekilde Tahmasb'ı bulamamıştır. Ancak Gürcü topraklarında yapılan fetihler kısmen de olsa moral kazandırmıştır. Gürcistan'da 40 kadar kale ve şehir Osmanlı devletine katılarak 4 büyük sancağa bölünmüştür. Böylelikle Erzurum ve Kars vilayetleri daha güvenli duruma sokulmuş ve Gürcü Beylerin kimi zaman gerçekleştirdikleri haksız baskınlar önlenmiştir.

Tahmasb'ın ortaya çıkmaması, mevsim dolayısıyla havanın daha da soğuması, askerlerin 2 yıldan beri seferde olması ve memleketlerine dönmek istemesi, Osmanlı askerlerinin İran'da artık yapılacak bir şey kalmadığını anlaması, Sultan'ın İstanbul'a dönme kararı almasında etkili olmuştur. 13 Şevval 956 /4 Kasım 1549'da Kanuni, Orduy-ı Hümayun ile Diyarbakır'dan İstanbul'a; Birecik, Antep, Adana, Ulukışla, Konya, Eskişehir, İzmit yolu üzerinden 1 Zilhicce/ 21 Aralık 1549 tarihinde girmiştir. (Karaçelebizade, 1238h., s. 431; Grammont, 1992, s. 189; Asrar, 1987, s. 118).

Kânunî Süleyman, bu kez dönerken; Antep konağında Tımarlı sipahilere izin vererek, 26 Kasım'da Adana'ya, 1 Aralıkta Ulukışla'ya, 5 Aralık'ta Konya'ya, 21 Aralık 1549'da İstanbul'a gelmiştir. Kanuni'nin gerçekleştirdiği bu XI. Sefer-i Hümayun'u 1 yıl 8 ay 23 gün sürmüştür. (Danışmend, 1946, II, s. 262).

Tebriz Seferi'nin sonunda: Kânunî, Tahmasb'ı büyük bir meydan savaşıyla imha etmek, bu sayede Safevî sorununu çözmek istemişti, bu olmamıştır. Yaklaşık 20 ay devam eden askeri harekât sonucunda Osmanlı'nın Doğu Anadolu'daki hâkimiyeti oldukça güçlenmiştir. (Yücel, 1991, s. 79-80). Doğu ve Güneydoğu Anadolu sınırları daha güvenli duruma getirilmiş, civar nispi bir sükûnete kavuşmuştur. (Gökbilgin, 1970, XI, s. 133).

Gürcistan'daki fetihler ve Van Kalesi'nin alınması Türklerin lehine olmuştur. Ancak Safevîler'in karşı saldırıya geçerek, Osmanlı coğrafyasını yağma etmeleri, can-mal tahribatı yapması aleyhlerine sonuçlanmıştır. Seferin sonuçlarının İrakeyn Seferi'nden daha aşağıda kaldığı söylenebilir. Osmanlı Ordusu'na karşı Şah'ın açıktan savaşmamış olması, Osmanlı gücünün Safevi devletini yutmak ve yok etmek için yeterli seviyelerde olmadığını göstermiştir.(Asrar, 1987, s. 119).

Hakkârî'yi de içerisine katan Van eyaleti kurulmuştur. Anadolu coğrafyasında birlik sağlanmış ve Atabekler Yurdu'dan Çoruh boylarına kadar Erzurum'un kuzeyindeki 4 sancak fethedilerek Erzurum eyaletiyle birleştirilmiştir. Sûnni-Şirvan ülkesi Osmanlı padişahının yardımlarıyla bağımsızlığını kazanmıştır.

Özellikle Van, Erçiş, Adilcevaz, Ahlat ve bazı kaleler tam olarak Osmanlı idaresi altına alınmış ve başkentten sancak beyleri atanmıştır. (Sümer, 1992, s. 67; Kırzioğlu, 1993, s. 203).

Ayrıca Tebriz Seferi sırasında Safevi askerleri; Ahlat, Erzurum, Erzincan, Kars, Bayburt, Van, Adilcevaz, Hıms, Erçiş, Tercan, Muş, Erzincan, Pasin gibi pek çok şehri ve bağlı yerleşim yerlerini büyük yıkımlarla yerle bir etmişlerdir. Binlerce insan, on binlerce hayvan öldürülmüş, araziler yok edilmiştir. Şah'ın açıklamasına göre; Bu bölge, "Doğu Anadolu'yu oturulması ve geçilmesi imkânsız bir bölge haline getirerek, Osmanlıların İran'a yapacakları seferlere mani olmak" amacıyla tahrip edilmiştir. (Sümer, 1992, s. 66-67).

II. İran (Tebriz) Seferi nedeniyle, Kânunî Süleyman, Avusturya Kralı ve Almanya İmparatoru V. Karlos'un biraderi I. Ferdinand'a (Viyana'ya) gönderdiği "Zafemâme"de özet olarak, seferle alakalı şu bilgileri aktarmaktadır: "31 şehir teshir, 14'ü tahrip edilmiş, savunmasız kalan 28 mevki güçlendirilmiştir."

Azerbaycan'ın güçlü kalelerinden biri olan "Van" tüm çevresi ile alınarak "Beylerbeylik" haline getirilmiştir. Şah Tahmasb'in kontrolünde bulunan Memâlik-i Şirvan, Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş, bu topraklar Safevî-Kızılbaş'tan arındırılmıştır. Biz Halep'te iken Van Beylerbeyisi Hoy'u basmış, İranlı Hâkimi Dünbüllü Hacı'nın kafasını kesmiştir. Elkas Mirza, bir dizi güçle gelerek ve Diyâr-ı Hamadan, Kûm, Kaşan, İsfahan ve Kazvin caniplerinde Şah'ın destekçilerinin mülklerini talan etmiştir. 35 kıta hisar, Vezir Ahmet Paşa tarafından Gürcistan'dan alınmış, 14'ü yıkılmış, diğer 21 kaleye "asâkir-i zafer-rehber memlû" edilip Kars Beylerbeyiliği ile 4 sancaklık yerlerin anahtarları ele geçirilmiştir. Van Beylerbeyi İskender Paşa, Şah Tahmasb'in akrabasından "Hüseyincân" ve 2 beyini baskın yaparak yenmiştir. "Nahçıvan, Saa'd Çukuru-Revân nâm mahalleri külliyyen talan ve ihrâk" ederek doyumluklar elde etmiştir. (Feridun Bey, 1274h., I, s. 603-606; Danişmend, 1946, II, s. 262; Kırzioğlu, 1993, s. 204).

Kânunî'nin II. İran-Tebriz Seferi sultan açısından beklenen neticeyi vermemiştir. Ancak, yukarıda bahsettiğimiz olumlu sonuçların çoğunu beraberinde getirmiştir. Günümüzdeki Anadolu-Türkiye sınırı hemen hemen belirlenmiştir. Şiiler-Safeviler, aldıkları darbeye Doğu Anadolu'ya yerleşmeyeceklerini bir kez daha anlamışlardır. Sefer Bölgesi onarılarak canlandırılmış, vatandaşın Osmanlı sultanına olan güveni artmıştır. Bölgede yaşayan birçok aşiret ve bey Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Safevi Şahı'nın katı ve acımasız tavrı, bölge halkının O'ndan nefret etmesine ve Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını arttırmasına imkan sağlamıştır.

III. İran –Nahçıvan Seferi

Sultanın, 959/1552 yılının hitamına doğru sefer için Anadolu'daki kimi beylerine sefere hazırlanmak için emirler göndermiştir. Bu cümleden olarak, İran şahının Ahlat'ta bulunduğu ve casusluk faaliyetleri hakkındaki haberleri memnuniyetle karşılamış olan Kânunî Sultan Süleyman'ın, Diyarbakır Beylerbeyisi Ayas Paşa'ya yazdığı bir fermanla tavsiyelerde bulunduğunu söyleyebiliriz. (B.O.A., Ali Emiri, 335; T.S.M.A., Ev. 355; Asrar, 1987, s. 124).

Aralık 1552'de, İran'a hareket etmek amacıyla emirler ve hükümler verilen Rumeli ve Anadolu askerlerine, beylerine mutlaka bir "Serdâr" ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu da Vezir-i a'zam Rüstem Paşa olmuştur. Paşa, "Serdâr" olarak, kış aylarını Aksaray'da tüketmek üzere, kapıkulu askerleriyle İstanbul'dan ayrılmıştır. (Celalzade, (t.y.), v. 353a; Peçevî, 1281h., I, s. 299; Gökbilgin, 1970, XI, s. 134).

Ramazan 959 / Eylül 1552'de Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderilen fermana; mel'ün mülhidler hakkında casuslar vasıtasıyla zaruri malûmat ve raporlar ele geçirilmiştir. Halen Ahlat'ta kutlama

yapan Safeviler, Diyarbakır'a gelip buraları yıkmak niyetindedir. Onların Yıkıcı eylemlerini önlemek için, yeniçeriler ve saray görevlileri de dahil olmak üzere kuvvetlerin yönetimine Rüstem Paşa atanmıştır. O'nun Ekim 1552 tarihinde İran Seferi'ne çıkmasına karar verilmiştir. Ardından fermanla, Padişah'ın da kısa zaman içerisinde sefere çıkacağı bildirilmiştir. Diyarbakır Beylerbeyi "cihad-ı ekber"e dahil olmaya çağrılmıştır. Safevî-Kızılbaşlar tuzağa çekilmeli, yok edilmeli gibi önemli tembih ve uyarılarda bulunulmuştur. (B.O.A., Ali Emiri, Nr. 335; Asrar, 1987, s. 124).

Ardından Sultan Süleyman tarafından Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya bir ferman daha yollanmıştır. Fermanla, İran Seferi için; Vezir-ia'zâm Rüstem Paşa, Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa ve Anadolu, Sivas, Karaman, Maraş, Halep beylerbeyleri ve askerleri, özellikle Harput'ta Padişah'a katılmak üzere levazımatıyla birlikte hazır bulunmaları istenmiştir. Bu konuda işbirliği yapılması amacıyla tüm valilere tebliğat gönderilmiştir. (B.O.A., Ali Emiri, 131).

Bunun gibi Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa'ya 959/1552 tarihinde yollanan hükümde; O yazın, Safevîler'e yönelik Sefer-i Hümayun başlatılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle gıda maddeleri ve diğer malzemeler hazır edilmelidir. Orduy-ı Hümayun'a dahil olmak üzere her an 50.000 asker hazırlanmalıdır. Maraş, Halep, Diyarbakır, Karaman ve Şam ile Rûm (Sivas) beylerbeyilerine ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak her şeyi hazırlamak için emir gönderildi. Diyarbakır'dan Şehrîzur'a kadar olan alanlardaki emir ve hükümdarlara da benzer hükümler verildi.

Kırım Hanı Devlet Giray Han bile; 50 kadar gemiyle Kefe'den Trabzon'a gelmiştir. Tatar askeriyle Orduy-ı Hümayun'a dahil olması, Gürcistan'da bulunan emirlere ve askeri birliklerine gemilerle Karadeniz'den silah, zahire, gıda desteğinde bulunması söylenmiştir. (Asrar, 1987, s. 123). Kânunî, Nahçıvan Seferi'ne çıkmadan çeşitli önlemler almıştır. Kızılbaş-Safevî Ordusu'na son defa ağır darbe indirmek isteğiyle hiçbir şey unutulmamıştır. Padişah Rüstem Paşa'yı önceden göndermiş, O da 1553 yılı yazında hareket ederek Şah Tahmasb'ı ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

Kürt Beylerine de ayrı bir hüküm gönderilmiştir. Onlara; I. Selim hükümdarlığı döneminde, Safevîler'e dönük mücadele ederek yararlık gösterdikleri için, geçmişten bu yana uhdelerinde olan eyalet ve kaleleri kendi yurtları ve ocakları olduğu gibi, ayrı ayrı berâtlarla ihsan edilen yerlerin mahsûlatı dahi torundan toruna temlik ve ihsan edildiği bildirilmiştir. Buna karşın hükümet ve saltanata ait ihtiyaç duyulduğu vakit, Diyarbakır ve Bağdat Beylerbeyleri ve çevredeki Kürdistan beyleriyle beraber hareket edip hizmet etmeleri gerektiği, şeriat ve kanunlar çerçevesinde davranıp zulüm ve düşmanlıktan kesinlikle kaçınmaları hakkında fermanlar yollanmıştır. (T. S. M. A., Ev. 11969).

Kânunî, II. İran-Tebriz seferinden bu yana herhangi bir sefere katılmamıştır. Bu son doğu seferinde önce beylerini ve paşalarını, ardından da Rüstem Paşa'yı İran'a yollamıştır. Kânunî'de, gönderdiği fermanlar, hükümler ve emirlerle 1552-1553 yıllarında çok sayıda han, beylerbeyi, sancakbeyi ve taşra hâkimlerine sefer yapacağını ilan etmiştir.

Kânunî Süleyman'ın İstanbul'dan III. İran Seferi'ne Hareketi (28 Ağustos 1553)

Padişah, saltanatı boyunca, on bir büyük sefere çıkmıştır. Batıda Avusturya ve Almanya ile doğuda Safeviler ile sürekli mücadele etmiştir. Padişaha, Rüstem Paşa, Hürrem ve Mihrimâh sultan tarafından, Şehzade Mustafa'nın Safevilerle işbirliği yapmış olma ihtimali telkin edilmiştir. Bunca dış tehlikeye birde iç

tehlike eklenmiştir. Nahçıvan Seferi'ni bahane edilerek, Şehzâde Mustafa'yı ortadan kaldırmak istediği anlaşılmaktadır. (Danişmend, 1946, II, s. 282).

Kânunî önce Şehzâde Mustafa sorununu çözmek, ardından üç yıl boyunca Doğu Anadolu'ya yönelik gerçekleştirdiği kanlı baskınlar ile buraları perişan eden Şah'ı ve Safevî Devleti'ni yok etmek amacıyla, 18 Ramazan 960/28 Ağustos 1553'de İstanbul'dan Üsküdar'a geçmiş, Nahçıvan Seferi'ni başlatmıştır. (Celalzade, (t.y.) v. 355b; Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 150b; Süheylî, (t.y.), v. 472b; Müneccimbaşı, 1285h., III, s.502; Asrar, 1987, s. 125). Görüldüğü üzere, daha önce İlkbahar'da sefere çıkılacağı belirtilmesine rağmen 28 Ağustos'ta çıkılabilmektedir. Bu durumun nedeni Padişah'ın rahatsız olması mı, yoksa Şehzâde Mustafa hakkında verilen karar ve önlemlerin gerektirdiği zorunluluk mu tahmin edilememektedir. (Gökbilgin, 1970, XI, s. 135).

Saniyoruz ki bu Şehzâde Mustafa hakkında verilen karar ve alınan önlemlerin, Padişah açısından zorluğundan kaynaklanmaktadır. Osmanlı askeri birlikleri 1 Ramazan 960/11 Ağustos 1553'den başlayarak Üsküdar'a hareket etmiştir. 18 Ramazan/28 Ağustos günü de Padişah, Cihangir ile Üsküdar'a geçmiştir. Burada padişahı 12 bin yeniçeri törenle karşılamıştır. Bursa Yenişehir'e 29 Ramazan 960/8 Eylül 1553 tarihinde ulaşılmış ve burada Kütahya Valisi Bâyezid pederini karşılamış, elini öpmüştür ve Rumeli koruması için Edime'ye yollanmıştır. 1 Şevval 960/20 Eylül 1553'te Sultan, Ramazan Bayramı'nı Yenişehir Ovası'nda düzenlemiştir. Şevval'in 12. günü/ 21 Eylül'de Sultan Süleyman, Bolvadin'e ulaşmış, orada Saruhan Valisi Şehzâde Selim, askerleri birlikleriyle gelip pederini karşılayıp elini öpmüş ve sefere katılmak için izin istemiştir. (Karaçelebizade, 1248h., s. 161; Peçevî, 1281h., I, s. 302; Tekindağ, 1977, s. 179; Uzunçarşılı, 1988, II, s. 403).

Kânunî, 26 Şevval 960/5 Ekim 1553 Perşembe günü Konya-Ereğli yakınlarındaki "Aktepe-Aköyük" menziline kalmıştır. Sultan, başkentten yola çıkarken, sefer için Amasya Valisi Şehzâde Mustafa'yı da sefere davet etmiştir. Hurrem Sultan ve Rüstem Paşa gibi kişiler, askerinin ve Anadolu halkının çok benimsediği Şehzâde Mustafa, kendisini bekleyen feci sondan bihaber olarak, bu menzilde Padişahı karşılamak amacıyla otağını hazırlamıştır. Mustafa pederinin fermanı dayanarak; İran Seferi'ne katılacağından dolayı büyük bir askeri birlikle ve maiyetiyle gelmiş, anlatılana göre; II. Vezir Kara Ahmet Paşa, gizliden haber göndererek onu ikaz etmiştir. Mustafa, masum olmasına ve babası Süleyman'ın adil olmasına güvenerek olumsuz bir tavır takınmamıştır.

27 Şevval 960/6 Ekim 1553 Cuma günü, Sultan'ın oğlu Mustafa, pederinin elini öpmeye gitmeden evvel, bütün devlet erkânı O'nu selamlayarak elini öpmüştür. Şehzâde bunlara kaftan ve hediyeler dağıtmıştır. Ardından vezirlerle birlikte Padişah'ın otağına gelmişlerdir. Onlar Divân'hâne Otağı'nın önünde durmuşlar ve Mustafa, pederinin elini öpmek için girdiği çadırda pederini görememiştir. Dilsizler'den oluşmuş "Saray cellatları" O'nu feci bir şekilde boğmuşlardır. Mirahuru ve bir kapı ağası da bu arada öldürülmüştür. (Şemseddin b. Şeref, 1051h., v. 310a-310b; Karaçelebizade, 1248h., s. 162; 1238h., s. 432; Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 150b; Süheylî, (t.y.), v. 472b; Peçevî, 1281h., I, s. 303; Müneccimbaşı, 1285h., III, s. 502; Akdağ, 1963, s. 63; Grammont, 1992, s.189; Uluçay, "Mustafa Sultan", 1979, VIII, s. 691).

27 Şevval 960/6 Ekim 1553'te Konya-Ereğlisi, Aktepe'de gerçekleşen bu korkunç olayın ardından Kânunî, kış geçirmek için Halep'e gitmiştir. 2 aydır Osmanlı Ordusu'nda bulunan İran Büyükelçisi Seyyid Şemseddin Dilicâni'ye, hil'at verip dönmesine müsaade etmiştir. Tahmasb'a bir mektup yamış ve şöyle demiştir; "Hudûd-ı mahrûse-i sükkânıma ol cânibden vâki olan mezâlimu fecâyî'ün mükafâtı için" sağlı-sollu fetih sancakları ile "şark-ı fitne-gark taraflarına azimet-i hayr hâtimet kılınmışın haber itdüler". Kış

yaklaştığından dolayı; Rumeli askeri Tokat'ta Sokullu Mehmed Paşa ile Anadolu askeri ise Şehzâde Selim ile Maraş'ta kışı geçirmeye yollanmıştır. Kapıkulu askerleriyle Padişah, Antep yoluyla Halep'e yönelip 1 Zilhicce 960/8 Kasım 1553 Çarşamba günü Halep'e ulaşmıştır. Ağabeyi Şehzâde Mustafa'nın Aktepe'de öldürülmesine üzülen Şehzâde Cihangir hastalanmıştır. 20 Zilhicce/27 Kasım 1553 tarihinde Halep'te vefat etmiştir ve cenazesi başkente gönderilmiştir. (Celalzade, (t.y.), v. 356b-363a; Solakzâde, 1297h., Peçevî, 1281h., I, s. 305-306; Süheylî, (t.y.), v. 472b; Uzunçarşılı, 1988, II, s. 404; Danişmend, 1946, II, s. 287; Gökbilgin, 1977, "Hurrem Sultan", V/I, s. 595; Emecen, X, s. 339).

Kânunî, Halep'te boş durmamıştır. 1535'te Bağdat'ta olduğu gibi, şimdi de bir dizi asayiş ve vergi işlemlerini sağlamak amacıyla Halep'te çalışmıştır. Kimi zalim ve zorba kimselerin ellerinde bulunan vakıfları ve araziyi tahkik etmiş, vatandaştan topladıkları dayanaksız vergileri iptal etmiş, adil ve dürtüst, sevk ve idare için beyleri kontrol etmiştir. Ulemâ, halk ve erdemli insanların yorum ve şikâyetlerine bağlı olarak; Rumeli Kadaskeri Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi şeriat kaidelerine bağlı olarak işleri düzenlemekle görevlendirilmiş, hukuka aykırı uygulamalar kaldırılmıştır. (Peçevî, I, s. 306; Solakzâde, 1297h., s. 526; Danişmend, 1946, II, s. 288; Gökbilgin, "Süleyman I", 1970, XI, s. 136).

Cihangir'in Halep'teki ölümünün ardından, Mustafa'nın da acısını hisseden Sultan, daha fazla üzülmemek ve yalnızlığa uğramamak amacıyla Maraş'taki oğlu Selim'i Halep'e çağırması ve O'nunla oldukça iyi zaman geçirmiştir. Hama ve çevresinde avlanmışlar ve eğlenmişlerdir. Şehzade Selim'i bir süre sonrasında Anadolu askerinin başına, Maraş'a geri göndermiştir. (Peçevî, 1281h., I, s. 306; Solakzâde, 1297h., s. 526; Danişmend, 1946, II, s. 287; Gökbilgin, "Süleyman I", 1970, XI, s. 146).

Kânunî Sultan Süleyman'ın Halep'ten İran Üzerine Hareketi (Nisan 1554)

Halep'ten yollanan habercilerle tüm Anadolu eyaletlerinin "Nevruz-i Pîrûz" Erzurum çevresinde bol erzakla birlikte toparlanmaları duyurulmuştur. Halep ve Kahire beylerbeyleri yer değiştirilmiştir. Mısır muhafazasına Dukaginoğlu Mehmed Paşa ve İstanbul muhafazasına da II. Vezir İbrahim Paşa atanarak yola çıkarılmıştır. Daha evvelden yollanan usta ve işçilerin, Birecik'te Fırat Nehri üzerine köprü inşa etmeleri emri verilmiştir.

Beş ay Halep'te kaldıktan sonra 9 Nisan 1554 tarihinde Kânunî Süleyman, İran'a Üçüncü İran-Nahçıvan seferini yapmak için büyük bir maiyyet ve orduyla harekete geçmiştir. Orduyu Hümâyun'un Halep'te Gökmeydanı denilen alanda toplanmasının ardından, Sultan Süleyman, menzil menzil hareket etmiş, her yeni gün bir vadide konaklamıştır. 23 Cemaziye'l-evvel 961/26 Nisan 1554 tarihinde Birecik'te Fırat Nehri üzerinde hazırlanan köprüden geçip, Urfa-Kızıltepe üzerinden Karacadağ Kızıltepesi'ne gelmiş, Diyarbakır kıyısındaki Çevlik/Cülek (Çülek) adlı mahallede, 9 Cemaziye'l-âhır 961/12 Mayıs 1554 tarihinde konuşlanmıştır. Burada Şam Beylerbeyi Tekeoğlu Mehmed Paşa da ordusuyla gelerek, Sultan Süleyman'a katılmıştır. (Celalzade, (t.y.), v.364b, 365b; Peçevî, I, s.307; Danişmend, 1946, II, s. 288).

12 Cemâziye'l-âhır 961/15 Mayıs 1554 tarihinde Diyarbakır Cülek konağında, Sultan Süleyman ordugâhta büyük bir savaş divanı kurmuştur. Halep'ten Diyarbakır'a gelen Kanuni, savaşa başlamadan önce ordunun gözünde sarsılan nüfuzunu yeniden inşa etmek amacıyla bu divanı yapmıştır. Aslında bir savaş divanından öte, tüm asker sınıfının sırayla huzura getirilerek, teskin edilmesi ve sadakatle hizmet edecekleri konusunda söz almak için düzenlenmiş bir toplantıydı.

Sultan tahta oturmuş, perdeler açılmış ve herkesin içeri gelmesine izin verilmiştir. Yüksek divan kurallarına göre; Yeniçeriler; Yeniçeri ağası, Yeniçeri kethudası, yazıcılar, ocak ağaları, yayalar, bölük başları, oda başları, vekil harçları, solaklar ve hatta tüm birliklerin ihtiyar neferleri sırasıyla huzura girerek padişahın önünde dizilmişlerdir. Kanuni ilk olarak hal hatır sormuş ve seferde yaşanan sıkıntıları dinlemiştir.

Şah Tahmasb'ın İslam coğrafyasına yönelik saldırılarına değinen padişah, bu seferin padişahın namus ve şerefine bir gereği olarak yapılması gerektiğini ve artık yeniçeri gazilerini büyük hizmetler beklediğini söyleyerek gönülleri fethetmiştir. Binlerce vaat ve cesaret verici sözle onların kalplerini o kadar fethetti ki küçüğü-büyüğü, genci-yaşlısı hep bir ağızdan; "Hind'e ve Sind'e gitsen hatta Kaf Dağı'na kadar sefer etsen, yüz döndürmeyiz ve Padişah uğruna baş vermeyi dünya ve ahirette devlet biliriz, her ne emredersen fermanını uygulunuz" diyerek, Şehzâde Mustafa olayından dolayı ortaya çıkan burukluk ve kırgınlık giderilmiş, Sultan Süleyman'a bağlılık ve güven sözü verilmiştir. (Peçevî, 1281.h, I, s. 307-308; Danişmend, 1946, II, s. 288; Asrar, 1987, s. 126). Bu divan çok önemli bir psikolojik destek sağlamıştır. Uzun süredir öfkeli ve üzgün olan askerler, padişaha sadakatlerini bildirmiş, Osmanlı askerlerinde yeniden Safevîler üzerine yürümek için güç ortaya çıkmıştır.

Diyarbakır Cülek yakınlarındaki bu divânda yeniçeriler ve ağaları hayır dualar alıp ayrıldıktan sonra, diğer sınıflar ve kethüdaları, bölük ağaları ve zâbitleri ve ihtiyar neferleri de padişahın huzuruna girerek aynı söz ve iltifatlarla karşılanmışlardır. Kadiaskerler, büyük vezirler ve yüksek rütbeli subaylar, törende hazır bulunmuşlardır. O gün ordugâhta sanki bir bayram havası yaşanmıştır. (Peçevî, 1281.h, I, s. 309; Danişmend, 1946, II, s. 288; Hammer, 1330h., VI, s. 43). Yeniçerilerin ve tüm Anadolu askeri tarafından çok sevilen oğlu Mustafâ'yı devlet ve millet yoluna feda ederek, askerleri ve komutanları incittiğini sezinleyen, zeki ve büyük devlet adamı Kânunî, bu divânı yaparak isabetli bir karar almıştır.

Kânunî Sultan Süleyman'ın Şah Tahmasb Üzerine Diyarbakır'dan Hareketi

Kânunî, 17 Cemaziye'l-âhır 961/20 Mayıs 1554 tarihinde Diyarbakır'da bulunan ordugâhdan yola çıkarak, Nahçıvan ve Revan'a hareket etmiştir. Önce Diyarbakır'dan Erzurum'a doğru gitmek için yeniçerilerin bir gün evvelden hareket etmesini emretmiştir. Kendisi de Çevlik'ten (Çülek) kalkıp Han-ı Çeper, Han-ı Zülkarneyn'den sonra dördüncü konakta Çabakçur-boğazına zorluk çekerek varmıştır. (Peçevî, 1281.h, I, s. 309; Danişmend, 1946, II, s. 288; Kırzioğlu, 1993, s. 221). 23 Mayıs'ta Bingöl-Genç yanındaki Murat Nehri üzerine Sal-gemileri üzerine kurulan tahta köprüyle, askerin karşıya geçişi sağlanmıştır. Padişah, bu köprüden ertesi gün geçmiş, Yeniçeriler, 26 Mayıs'ta Hokzik yakınlarında Padişah'ı alay gösterisiyle karşılamışlardır.

Diyarbakır Beylerbeyi İskender Paşa, eyalet beyleri ve askerleri birlikleriyle burada orduya katılmıştır. Hızır Paşa kendi eyaletini korumakla görevlendirildi. Ergani Sancakbeyi Hüseyin Bey de Çabakçur-Derbendi muhafazasına, eski Basra Beylerbeyisi Kubâd Paşa Erzurum muhafazasına görevlendirilmiştir. (Müneccimbaşı, 1285h., III, s. 503; Kırzioğlu, 1993, s. 221).

27 Mayıs 1554 tarihinde Karlıova ve Göynük Suyu başındaki Kargapazarı konağında yükler açılarak askerlere mühimmat dağıtılmış, orduya bahşişler verilmiştir. 3 Receb/4 Haziran'da Tavla Çayırına ve sonraki gün 5 Haziran'da Aras başında bulunan Suşehri'ne ulaşıp, Tercan üzerinden gelen Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa, askeri ile gelmiş ve orduya katılmıştır.

Şehzade Selim'in Suşehri'ne ulaşması için beklenmiştir. Burada ordu alayı adı verilen resmi bir tören yapılmıştır. Sağda Başvezir Ahmet Paşa ve solda II. Vezir Semiz Ali Paşa alayları çok gösterişli bir

şekilde geçmişlerdir. Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'nın; kaplan postlu, kurt taçlı, çekirdek mahmuzlu, tekne kalkanlı, demir eldivenli, ak ve kızıl bayraklı askerleri geçerken adeta göz kamaştırmıştır. 6 Haziran'da Şehzâde Selim, lalası ve kapıkulları, türlü türlü süslenmiş alay sancağı altında Saruhan askeri ve beyleri ardından Anadolu Beylerbeyisi Ahmet Paşa ve askerleri, ardından Karaman askerleri ve yiğitleri, Beylerbeyileri Hadım Ali Paşa ile geçmişlerdir. Arkasından Sivas Beylerbeyisi Ali Paşa, Sivas (Rûm) ve Amasya yiğitleri ve Dulkadırlu Beylerbeyisi Haydar Paşa, Bozok ve Maraş askerleriyle Türkmen yiğitleriyle Padişah'ın huzurunda geçit töreni düzenlemişlerdir. (Peçevî, 1281h., I, s. 310; Karaçelebizade, 1248h., s. 163-164; Kırzioğlu, 1993, s. 222).

Padişah, Suşehri'ndeki gerçekleştirilen törenden sonra, orduyu burada savaşa hazır bir halde dizerek ve şöyle buyurmuştur; Dulkadırlu ile Sivas (Rûm) beylerbeyileri ve askerleri -zafer rehber- orduya dūmdar (artçı) olacaklardır. Şehzâde Selim, Anadolu ve Karaman beylerbeyileri askerleri ile sağ kolda, Rumeli askerleri ve beylerbeyileri sol kolda yürüyeceklerdir. Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa en başta olmak üzere; Diyarbakır Beylerbeyi İskender Paşa ve Kürt beyleri ile Şam Beylerbeyii Mehmed Paşa Arabistan askeri ile öncü olarak ileride yürümelidirler. (Peçevî, I, s. 310; Solakzade, 1297h., s. 527).

22 Receb/ 23 Haziran'da Çoban Köprüsü'nün yanına konmuş ve burada 1 gün kaldıktan sonra Erzurum ile Diyarbakır askerleri, öncü, Şehzâde Selim ile Anadolu ve Karaman askerleri sağ kolda, Rumeli askerleri sol kolda, Sivas ve Maraş sipahileri artçı, Padişah ile Kapukulu yeniçerileri de ortada yürüyorlardı. Çoban Köprüsü geçilmeyip, Nahçıvan'a ulaşmak için ilerlediler. (Müneccimbaşı, 1285h., III, s. 503; Yücel, 1991, s. 86).

Kânunî Sultan Süleyman'ın Osmanlı Ordusu ile Kars'tan; Nahçıvan, Revan ve Karabağ'a Girmesi (Temmuz 1554)

28 Receb/29 Mayıs 1534 tarihinde Zivin Kal'asına, 4 Şaban/5 Temmuz Perşembe günü Kars ovasına ulaştıklarında, pederi I. Selim'in, Şah İsmail'e yazdığı şekilde, Kanuni Süleyman da Tahmasb'a, hapisten bıraktığı bir Türkmen aracılığıyla çok ağır hakaret içeren tehdit name göndermiş, Şah'ı erkekçe er meydanına mücadeleye davet etmiştir. (Celalzade, (t.y.), v. 373a; Feridun Bey, 1274h., II, s. 19-20; Küttikoğlu, XI, s. 654).

Şirvan ülkesi için Kars'ta 5 gün beklemiş ve olumlu gelişmeleri duymuş ve 9 Şaban 961/10 Temmuz 1554 tarihinde Şuregel konağına konuşlanmıştır. Buralar tepeden tırnağa yıkılmış, ardından Safevi Şaraphanesi ve Nîlfira konakları ve çevresi talan edilmiştir. Osmanlı Ordusu, 17 Şaban / 18 Temmuz'da Revan şehrine girmiş, Şah Tahmasb, oğlu ve daha birçok kişinin sarayları, köşkleri, evleri, bağları ve bahçeleri yıkılıp yakılmıştır. Şah'a ait "Bağ-ı Sultaniye" adı verilen bahçe imha edilmiştir. 23 Saban 961/24 Temmuz 1554'te Nahçıvan'ın altındaki Arpaçay denilen "Arpaçayın" kışlası yağmalanmış ve yıkılmıştır. 25 Temmuz'da Safeviler, Aras Nehri kıyısındaki "Karahisar" da gizlenmiş ve Karaman askerlerinin bir müfrezesi pusuya düşerek bazı kayıplar vermiştir. (Karaçelebizade, 1248h., s. 165; Nişancı Mehmed, 1290h., s. 246; Yücel, 1991, s. 86).

26 Temmuz 1554 Perşembe günü Azerbaycan bölgesinin zengin coğrafyalarından Karabağ'a ulaşan Osmanlı askerleri, halk kaçmış olduğundan yalnızca malları yağmalanmış, mağaralarda saklanmış olan birçok hazine ve define elde edilmiştir. Kıymetli altın ve eşyalar alınmış, taşınamayanlar da imha edilmiştir. Osmanlı güçleri, 27 Şaban/28 Temmuzda Nahçıvan'a gelmiş, burada da halk bölgeyi terk etmiş olduğundan, çokça mal ve ganimet altın vs. ele geçirilmiştir. Şah'a, oğluna ve emirlerine ait saray köşk ve bağ-bahçeler

yakılıp yıkılarak yok edilmiştir. Şah yine meydana çıkamamıştır. Üç sene önce Osmanlı Ordusu, Erciş, Ahlat, Adilcevaz ve Pasin'e yapılan saldırıların, yağma ve tahriplerin intikamını ağır şekilde alırken, Şah'ın Lûristan dağlarına kaçtığına dair haber ulaşmıştır. Yeniçeriler ve diğer askeri birlikler ganimet ve pek çok doyumluk kazanmışlardır. (Karaçelebizade, 1248h., s. 166-167; 1238h, s. 433; Hezarfen Hüseyin, 1083h., v. 150b; Danışman,1965, VI, s. 182).

Osmanlı akıncıları, 9 Şaban 961/10 Temmuz 1554 ile 29 Şaban 961/30 Temmuz 1554 tarihleri içerisinde; Osmanlı kaynaklarına ve bu kaynaklardan yararlanan pek çok araştırmaya göre, bu 20 günlük dönemde görülmeyen orduyla adeta Çaldıran Savaşı'ndan bu yana, Safevî şahlarının ve askerlerinin, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Sünni-Müslüman halka yaşattıklarının hesabı sorulmuş, intikamları alınmıştır. Yağma ve yıkım doğru olmasa da Kânunî Süleyman burada Şah'ın anladığı dilde hareket etmiştir. Elde edilen esir, servet, altın, mal ve ganimetler Sultan'ı ve Osmanlı askerlerini mutlu kılmıştır. Bu "20 günde Karabağ, Revan, Nahçıvan ve civar kasaba ile köylerde yıkılan, tahrip edilen yerlerin ve öldürülen insanların miktarını ve sayılarını ancak Allah bilir", (Karaçelebizâde, 1248h., s. 167; Peçevî, 1281h., I, s. 314; Solakzâde, 1295h., s. 529) denilmiştir.

Nahçıvan'dan 29 Şaban/30 Temmuz 1554 tarihinde dönerken, Kürt beylerinden Bahdınanlı ailesine mensup, İmâdiye Hâkimi Sultan Hüseyin Bey'in, padişahın emriyle vardığı Tebriz civarında Meraga ile Serhend'i yaktıktan sonra, Bağdat üzerine akın yapan Kızılbaş-Türkmen göçebe beylerini ve askerlerini Taht-ı Süleyman'da 22 Temmuz'da yenmiş ve onlardan elde ettiği sancak, tuğ ve nakkareler Padişah'a teslim olunmuştur.(Peçevî, I, s. 315-316; Solakzade, 1297h., s. 529; Kırzioğlu, 1993, s. 228). 30 Temmuz'da Aras Nehri'ni aşan Sultan Süleyman, 31 Temmuz'da Kargalık konağına gelerek ve "7 Ramazan/6 Ağustos'ta Bâyezid (Doğu Bâyezid) adlı kalenin şimal tarafına konuşlanmıştır.

Kanuni Süleyman'ın Nahçıvan'dan geri dönme nedenleri olarak; Şah'ın ortalıkta görünmemesi, meydan mücadelesine girmemesi, her tarafın yakılıp yıkılarak boşaltılması, Kış aylarının yaklaşması, kalabalık Osmanlı Ordusu'nun yiyecek sıkıntısı çekmesi, ayrıca Padişah'ın kışı Erzurum'da geçirerek İlkbahar'da tekrardan İran üzerine büyük akınlar yapmaya karar vermesi gibi durumlar söylenebilir. (Karaçelebizade, 1248h., s.167; Süheylî, (t.y.), v. 473a; Asrar, 1987, s. 127; Uzunçarşılı, 1988, II, s. 361Tekindağ, 1977, s. 180, Konukçu, 1992, s. 179).

Kânunî Süleyman, Erzurum'da konakladığı 24 dört gün süresince, sürekli otağında kalmıştır. 1 Zilkâde 961/28 Eylül 1554 tarihinde Erzurum'dan Amasya'ya kışı atlatmak için yürümüştür. Orduy-ı Hümâyûn, 21 Zilkâde/18 Ekim'de Sivas'a, sonrasında 25 Zilkâde/22 Ekim'de Tokat'a, 3 Zilhicce 961/30 Ekim 1554 tarihinde Amasya'ya varmıştır. Vezir Sokullu'ya ordusu ile Konya'da kışlamasını emretmiştir. Askerler Amasya'da kışlaklara yollanmış, eğer Safevîlerle kesin bir barış sağlanamazsa baharda yeniden sefer yapmayı planlamıştır. (Karaçelebizade, 1248h., s. 169; Nişancı Mehmed, 1290h., s. 247; Peçevî, I, s.308; Diyânet, 1971, s. 55).

Osmanlı hükümdarı Kânunî, ordusunun başında 12 büyük sefere bizzat katılmıştır. Birçok kale ve şehri zapt etmiş, birçok kez vezirlerini Serdâr veya Serasker olarak gerek Batı'da; Macaristan, Avusturya, Almanya coğrafyalarına, gerekse Doğu'da Safevî-İran coğrafyaları üzerine göndermiştir. 60 yaşının üzerinde, koca bir hükümdâr, adaletli bir Pâdişah olarak onca zamandır, devleti ve milleti için cepheden cepheye yürümüş bir kahramandı. Son olarak Safevîler üzerine yapılan seferde, Şah Tahmasb'a; Nahçıvan, Revan, Karabağ bölgelerinde gerçekleştirdiği büyük saldırılarla ekonomik olarak; saraylarını yıkarak, kıymetli

hazinelere el koyarak büyük darbeler vurmuştur. Askerlerini Anadolu'da bulunan kışaklara yolamış, önlemine alarak Amasya'da baharı beklemiştir.

Kânunî, pederi Yavuz Selim'in kırk yıl önce yaptığı gibi Kemah, Tunceli ve Diyarbakır bölgelerini ele geçirmek amacıyla kışı Amasya'da geçirdi. Safevîler ateşkese uymadıkları takdirde tekrar doğuya gidecek, "Tebriz ve Erdebil'i imha edeceğini ilan edecekti. 1534 yılında Safevîler tarafından alınan Bağdat, Basra, Şehrîzor, Van, Bitlis, Erzurum, Kars Atabek-Yurdu bölgelerini, adeta Osmanlı ülkesinin dokunulamaz ve bölünemez bir parçası olduğunu kabul ettirmek amacıyla Amasya'da kışı geçirmeye karar vermiştir.

Sonun da Osmanlı vezirlerinin, Bayezid'de yaptığı görüşmeler sonuç vermiştir. Safevîler'in "Daru'l-İrşâd" diye adlandırdıkları "Erdebil Gurkhâneleri"nin Osmanlı ordusu tarafından yok edileceği korkusu Safevî Şahı'nı ve vezirlerini hizaya getirmiştir. (Feridun Bey, 1275h., s. 51-52; Kırzioğlu, 1993, s. 240). Şah Tahmasb, dostluğu ve muhabbeti bol bir mektup ile Eşik Ağası (Saray Nâzırı) Ferruhzâde Beyi, çeşitli hediyelerle Kânunî'yle barış yapması amacıyla Amasya'ya yollamıştır. (T.S.M.A., Ev. Nr. 8968; Sarı Abdullah, 1053h., v. 233a- 234b).

Amasya Antlaşması'nın Sonuçları

Amasya Antlaşması vasıtasıyla Sünnilik ve Şîlik arasındaki mevcut önemli mezhebî ayrışma nedeninin ortadan kaldırılmasına oldukça ihtimam gösterildiği görülmektedir. Bu Şîilerin Hz. Ali'den başka büyük sahabilere (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Aişe gibi) hürmet göstermemeleri, hatta ve hatta küfür etmeleri, "Şeyheyn'e sebb-ü-şetm" bu durum da Sünniliğin en çok üzen konuydu. Safevî elçisi Ferruhzâde Bey, Osmanlı hükümetine bu uygunsuz durumun sona ereceğine dair güvence verdi. Ayrıca İranlılar Osmanlı sınırını ihlal etmeme ve dostane ilişkiler kurma sözü verdiler. (Danişmend, 1946, II, s. 295; Diyânet, 1971, s. 9; Asrar, 1987, s. 130).

Amasya Barışı ile Osmanlılarla Safevîler arasındaki yaklaşık olarak 50 yılı aşan düşmanlık süreci sonlandırılmıştır. Şah İsmail'in, II. Bâyezid dönemine denk gelen 907/1501 yılında ilan ettiği Safevî Devleti antlaşmaya kadar 55 yıldan beridir, Osmanlı padişahları tarafından meşru görülmemiştir. Bu anlamda Amasya Barışı, Şah Tahmasb adına büyük bir kazançtır. Çünkü Osmanlı tarafından Safevî Devleti'nin varlığı kabul edilmiştir. Ama karşılık olarak, Osmanlı'ya; Doğu Anadolu ve Irak ile Gürcistan'da 1514 yılından itibaren Osmanlıların elde ettikleri toprakları, kaleleri şehirleri vermeyi kabul etmiş ve oraları sınır olarak tanımıştır. (Danişmend, 1946, II, s. 295; Rasim, 1326h., I, s. 253; Erendil, 1976, s. 77).

11 Receb 962/1 Haziran 1555 tarihinde yapılan Amasya Antlaşması'na göre Gürcü coğrafyası iki devlet tarafından paylaşılmıştır. Mosuk, Kakhet, Borçalı Ahıska, kesimleri, Kartel (Kartli), Göri ile Tiflis, Meshetiya, Safevîler'e verilmişken, Başaçuk, İmaret), Dadyân (Megrel), Güriyân (Güryel), Trabzon sınırına kadar olan Keyhüsrev Ülkesi olarak da bilinen, Çoruh boyundaki; Dav-eli, Atabek Yurtları, Ardahan, Ardanuç, Oltu, Tortum kısımları Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. (Kütükoğlu, "Tahmasp I", 1970, XI, s. 64; Erendil, 1976, s. 78; Kırzioğlu, 1993, s. 245).

Osmanlı'nın doğudaki sınırı, Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'nin garp kıyılarına dek uzanıyordu. Doğu Anadolu Azerbaycan, ve Tebriz Osmanlı'ya kaldı. Antlaşmayla iki devlet arasındaki savaş sona ermiştir. Osmanlı Devleti tarafından Çaldıran Savaşı'ndan bu yana 41 senedir düşman olarak kabul edilen Şî-Safevîler resmen devlet olarak tanınıp, kabul edilmiştir. Yavuz'un Çaldıran Savaşı'ndan bu yana Kânunî'nin

gerçekleştirdiği büyük İran seferlerine karşın hiçbir zaman Şah Tahmasb, Osmanlılar'a karşı savaşmaya asla cesaret edememiştir.

Sonuç

Müverrihlerin kayıtlarına göre, Tahmasb meydan savaşına katılmayı, Safevî Devleti'nin sonu olacağını düşünerek, sürekli kaçmış ve kaypak mücadele etmiştir. Sonuç olarak, Amasya Antlaşması'nın yapılmasıyla Tahmasb, Safevî Devleti'nin varlığını, Şîî Hacılar'ın güvenliğini, Şîilik Mezhebi'nin İran'da mevcudiyetini, kendi iç kavgalarını ortadan kaldıracak huzur ortamını sağlamıştır.

Osmanlı'ysa; Doğu Anadolu, Kars, Ardahan, Azerbaycan, Tebriz, Erdelân Eyaleti'nin birçok kalesini, Irak-ı Arap ve Kuzey Irak'ı kesin olarak sınırları içerisine dahil etmiştir. Sınır saldırmazlığını kabullenmiştir. Çünkü Osmanlı askerleri Avrupa'da mücadele ederken, Safeviler, Doğu Anadolu'ya sürekli saldırmıştır. Ayrıca birtakım yabancı araştırmacıların, yeni kaynakların ve yazarların Osmanlı-Safevi mücadelesini sadece Şîilik ve Sünnilik arasında gereksiz bir çatışma olarak görmeleri yanlıştır. Mezhep çabası her iki devlet için de muharrik bir kuvvet rolünde olmuş, çok önemli siyasi ve askeri sonuçlar doğurmuştur. Hakikatte, bu tarihi çekişme jeopolitik zorunlulukların doğal sonucudur. Bu nedenlerle, Kânunî sınır ümerası ile irtibat kurarak gerekli önlemlerin alınmasında geç kalmamıştır. İlk başta Anadolu'da filizlenen Kızılbaş-Türkmen isyanlarını teker teker sindirmiştir. Sonrasında İrakeyn Seferi (1533-1535) düzenlenmiş, Bağdat fethedilmiş, Azerbaycan çığnemiş ve Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunduğu, Safevî Şahı Tahmasb'a kanıtlanmıştır. İki seneden fazla süren bu sefer, Şah Tahmasb'ı açık şekilde savaşa çağıran mektuplar yollanmıştır. Başta Tebriz olmak üzere çok sayıda Safevî yerleşimine girilmiş, tüm bu yaşananlara rağmen, Safevî Ordusu, Osmanlı Ordusunun önüne çıkmaya cesaret edememiştir.

Kânunî Süleyman, batıdaki Almanya-Avusturya topraklarının fethi ile meşgulken, bundan yararlanan Şah Tahmasb, Anadolu'nun şark kesimine defalarca saldırmış, yağma ve çapuldar yapmış, binlerce kişiyi katletmiş, on binlerce hayvanı da alıp gitmiş, geldiği Anadolu şehir ve kasabalarını yakmış, yerle bir etmiştir. Günümüzde bile etkili olan bir nüfus azlığına neden olmuştur.

Kânunî, doğu seferiyle bir daha, Anadolu'daki Şîî propagandasını kesmeye kalkışmış, Doğu Anadolu'nun birliğini temin etmiş ve ispatlamıştır. Şirvanşahları bağımsızlığına ulaştırmış, Van Kalesi'ni kesin olarak fethetmiş, Osmanlı eyâlet merkezi haline getirmiştir. Elkâs Mirzâ ise bu seferde büyük fetihler gerçekleştirmiştir. Süleyman, Elkas Mirza'yı Tebriz'de Safevî tahtına oturtmayı düşünmüştür. Bazı aktarımlara göre de, Safevî tahtına oturtmuştur. Fakat Elkâs Mirzâ'nın Tebriz halkını kılıçtan geçirme teklifine dönük olarak Kânunî adaletli davranmış, bu adamın zulüm ve şiddet taraftarı olmasından dolayı Safevî iktidarını kendisine teslim etmemiştir. Daha sonra İran'da yeniden Şîî-Kızılbaş akideyi kabul eden Elkâs Mirzâ, Şah Tahmasb'ın güçleri tarafından ele geçirilerek, Alamut Kalesi'nde katledilmiştir.

Sultan Süleyman'ın İstanbul'a döndüğünü öğrenir öğrenmez, Şah Tahmasb, vakit kaybetmeden Doğu Anadolu'ya kanlı bir saldırı düzenleyerek, baskın yapmıştır. Dört bir taraftan yapmış olduğu kanlı ve şiddetli baskınlar sonucunda; Ahlat, Bitlis, Erciş, Bâyezid, Muş, Pasinler, hatta Van, Erzurum, gibi yerleşim yerlerimiz ve buralarda yer alan köylerimiz, kalelerimiz, büyük zarar görmüştür. 1551-1552 yıllarında Doğu Anadolu halkının yaylalarda olduğu dönemde, Şah Tahmasb'ın askerleri büyük yıkımlar gerçekleştirmişlerdir. Binlerce insanı katledilmiş, yüz bine yakın hayvanı İran yaylalarına götürmüşlerdir. 1552 yılında Kânunî, III. İran-Nahçıvan Seferi'ni yapmaya karar vermiştir. Fakat Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa'nın yaptığı planlarla, 1553 yılında Konya Ereğli'de Veliahd Mustafa, Kânunî'nin tahtına göz diktiği bahanesiyle öldürülmüştür.

1553-1554 kışını Halep'te geçirmiş olan Kânunî Sultan Süleyman, hem İran Seferi için tüm askerlerin toplanmasını, hem de Anadolu'da başlayabilecek bir isyanı etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır.

1554'te Halep'ten ayrılan Sultan Süleyman, devasa ordusuyla nice zamandır Osmanlı Devlet'ini oyalayan, Doğu Anadolu topraklarını birçok kez yağmalayan ve işgal eden, Anadolu'da yaptığı şüilik propagandasıyla on binlerce insanı İran'a göç etmesine neden olan hâlâ "nezir" ve "sadaka" adıyla Anadolu halkından vergi tahsili yapan, Osmanlı ordusu geldiğinde sessizce kaçan, geri döndüğü zaman zalimce ortalığı yakıp-yıkan Şah Tahmasb'a esaslı bir ders vermek, Safevî Ordusu'nu savaş alanında yok etmek istemiştir. Ancak Şah Tahmasb da planını belirlemiştir. Hiçbir zaman Osmanlı ordusunun önüne çıkarak, meydan muharebesi yapmamıştır. Her şeye rağmen Osmanlı ordusu geldiğinde kuvvetlerinde kayıp meydana gelmeden kaçarak ülkesinin doğusuna çekilmiştir. Osmanlı ordusu İstanbul'a döndüğünde ise, Doğu Anadolu'ya kuvvetli akınlar yapmış, açıkça bu bölge halkını cezalandırmayı kendine prensip edinmiştir.

Sultan Süleyman, Tebriz ve İrakeyn Seferlerinde elde edemediği nihai sonucu Nahçıvan-III. İran Seferi ile almayı arzulamıştır. Fakat Şah Tahmasb açıkça savaş meydanına davet edilmiş olmasına rağmen her zamanki gibi kaçmayı yeğlemiştir. Şah Tahmasb kendi ifadesiyle: "Osmanlı ordularının saldırılarına karşı engel olabilmek için Doğu Anadolu'yu yakıp-yıkıp geçilmez bir çöl haline getirmek istiyoruz" şeklinde davranarak, Osmanlı ordularının geçecekleri yollarda ne varsa imha etmişler, köyleri göçe zorlamışlardır. Tüm bu yaşananlara rağmen Temmuz 1554'den itibaren Osmanlı askerleri, Kar'stan ileriye büyük bir akın düzenlemişlerdir. Bundan sonra Süleyman, ordusunun aldığı yerlerin kendilerinde kalması ve Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı topraklarına katılması ve bundan sonra İran tarafından Anadolu'ya saldırı ve propaganda yapılmaması, önemli sahabelere Şiilerce sövülmemek şartıyla Amasya Antlaşması'nı benimsemiştir. Amasya Antlaşması neticesinde, 55 yıldır kabul görmeyen Safevî Devleti resmen tanınmıştır. Osmanlı Devleti, Safevî Devleti'ni ortadan kaldırma fikrinden vazgeçmiştir. Fakat Doğu Anadolu toprakları Kızılbaş-Safevîler'inden kurtarılmasıyla, İran hâkimiyeti bölgeden tasfiye edilmiştir. Dahası, Kuzey Irak ve Bağdat Osmanlı Devlet'inde kesin olarak kalmış ve Gürcistan arazisi, Osmanlılarla Safevîler arasında paylaştırılmıştır. Bunun dışında yarım asırdır devam eden düşmanlık sonlandırılmış, artık imar ve tarım faaliyetlerine başlanmıştır. İran'da Safevîler, Anadolu'da Osmanlılar barışın sağladığı ortamda yaşamışlardır.

Osmanlı, Sultan Süleyman döneminde İran'daki Şii-Safevîler'e karşı yürüttükleri 3 büyük seferin ardından, Diyarbakır'da Yavuz Sultan Selim'in Bıyıklı Mehmed'in beylerbeyliğinde kurduğu eyaletten hariç, Van, Erzurum, Basra, Bağdat, eyaletlerini kurmuş, bu yerlere beylerbeyi ataması yapmıştır. Bu eyaletlere tabi çok sayıda sancak da oluşturulmuştur. Kânunî döneminde, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleriyle Kuzey Irak, Irak-ı Arap (Lehsa, Bağdat, Bahreyn, Kuveyt Basra, vs.) ve Gürcistan'ın yarısı Osmanlı'ya dahil olmuştur. Ayrıca İran'a yapılan uzun ve büyük seferler neticesinde, Anadolu'nun Türk-İslam bütünleşmesinin, birlik ve beraberlik içinde bölünmezliğinin o andan itibaren sağlandığını söyleyebiliriz. Ayrıca Orta Asya'daki Türkistan Hanları ve Hindistan'daki Sünni Türk devletleriyle Şii-Safevi varlığını ortadan kaldırmak için ciddi bir ortak cephe oluşturulmamıştır.

Kaynakça

- [1] Abdurrahman, Şeref; Târih-i Devlet-i Osmaniye, C. I-II, İstanbul, 1315h.
- [2] Ahmed, Rasim; Resimli Haritalı Osmanlı Tarihi, C. I-IV, İstanbul, 1326-1328h.
- [3] Akdağ, Mustafa; Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması, Ankara, 1963.
- [4] Akgündüz, Ahmet; Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I-VI, İstanbul, 1990-1993.
- [5] Asrar, N. Ahmet; Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi, İstanbul, (T.Y.).
- [6] B.O.A., Fekete Tasnifi, Nr. 121, 129, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).
- [7] B.O.A., Ali Emiri, Nr. 329, 330, 335.
- [8] Bostân (Ferdî); Süleymannâme, (Kitab-ı Gazavât-ı Sultan Süleyman), (Türkçe Yazma), Ayasofya Kitaplığı, Nr. 3317, Süleymaniye Ktb., İstanbul, (T.Y.).
- [9] Celâlzâde, Koca Nişancı Mustafa; Tabakâtu'l-Memâlik Fi Derecâti'l-Mesâlik, (Türkçe Yazma), Fatih Kitaplığı, Nr. 4423, Süleymaniye Ktb., İstanbul, (T.Y.).
- [10] Danişman, Zuhuri; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. I-XIV, İstanbul, 1965.
- [11] Danişmend, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I-IV, İstanbul, 1946-1948.
- [12] Diyânet, Ali Ekber; İlk Osmanlı-İran Anlaşması, (1555 Amasya Musalahası), İstanbul, 1971.
- [13] De Busbecg, G.; Kânunî Devrinde Bir Sefirin Hâtrâtı, (Türk Mektupları), Terc. Hüseyin Cahid Yalçın, Ankara, 1953.
- [14] Emecen, Feridun; “Kanuni Süleyman Devri”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. X, İstanbul, 1989, Ss. 313-382.
- [15] Erendil, Muzaffer; Tarihte Türk İnanışları, Ankara, 1976.
- [16] Feridun Bey, Ahmed; Münşeatu's-Selâtin, 2. Baskı, İstanbul, 1274-1275h.
- [17] Fırat, M. Şerif; Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara, 1983.
- [18] Gelibolu'lu, Mustafa Âli; Kitabu't-Târih-i Künhu'l-Ahbâr, Nr. 920, Raşid Efendi Ktb., Kayseri, 1083h.
- [19] Gökbilgin, M. Tayyib; “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tebdirleri ve Fütûhâtı”, Belleten, s. 83, C. XXI, Ankara, 1957, ss. 449-483.
- [20] _____; “Hürrem Sultan”, İslam Ansiklopedisi, C. V/1, İstanbul, 1977, ss. 593- 596.
- [21] _____; “Süleyman I”, İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, 1970, ss. 99-155.
- [22] _____; Kânunî Sultan Süleyman, İstanbul, 1992.
- [23] Grammont, Jean-Louis; “Osmanlı İmparatorluğu Doruğu Olaylar (1512-1606)”, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Server Tanilli, İstanbul, 1992, ss. 171-194.
- [24] Hammer, Joseph Pustgall; Devlet-i Osmaniye Tarihi, Terc. Mehmed Atâ, C. I-X, İstanbul, 1330h.
- [25] Hezarfen, Hüseyin B. Câfer; Tenkihu't-Tevârih-i Mülûk, (Türkçe Yazma), Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 2239, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1083h.

- [26] Hilmi, M.; Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdad Seferi, İstanbul, 1932.
- [27] Karaçelebizâde, Abdu'l-Aziz; Süleyman-Nâme, Hacı Mahmud Kitaplığı, Nr. 4823, Süleymaniye Ktb., İstanbul, (Bulak Matbaası-Mısır), 1248h.
- [28] _____; Târih-i Ravzatu'l-Ebrâr, Hüsrev Paşa Kitaplığı, Nr. 397, Süleymaniye Ktb., İstanbul, (Bulak Matbaası-Mısır), 1238h.
- [29] Kılıç, Remzi; "Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne Katılması (1515-1517) ve Sonuçları", Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004) Bildiriler, Diyarbakır, 2004, ss. 575-590.
- [30] _____; Kanuni Devri Osmanlı- İnan Münasebetleri (1520-1566), İstanbul, 2006.
- [31] Kırzioğlu, M. Fahrettin; Kars Tarihi I, İstanbul, 1953.
- [32] _____; Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, Ankara, 1993.
- [33] Konukçu, Enver; Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara, 1992.
- [34] Kütükoğlu, Bekir Sıdkı; "Tahmasp I", İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, 1970, ss. 637-647.
- [35] Matrakçı, Nâsuh Es-Silâhi; Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han, Nşr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara, 1976.
- [36] Müneccimbaşı, Ahmed B. Lütfullah; Sahâifu'l-Ahbâr Fi Vekây-i Ül-A'sâr, C. I-III, Terc. Nedim Ahmed, Hacı Mahmud Kitaplığı, Nr. 4741, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1285h.
- [37] Nişancı, Mehmed Paşa; Târih-i Nişancı Mehmed, (Türkçe Yazma), İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, Nr. 2375, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1290h.
- [38] Peçevî, İbrahim Efendi; Târih-i Peçevî, C. I-II, İstanbul, 1281-1283h.
- [39] Saray, Mehmet; Türk-İnan Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü, Ankara, 1990.
- [40] Sarı Abdullah Efendi; Düstûru'l-İnşâ, (Türkçe Yazma), Esad Efendi Kitaplığı, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1053h.
- [41] Sertoli Salis, Renzo; Muhteşem Süleyman, Çev. Şerafettin Turan, Ankara, 1963.
- [42] Solakzâde, Mehmed Hemdemî; Solakzâde Târihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297h.
- [43] Süheylî, Ahmed B. Hemdem; Târih-i Şâhî, (Târih-i Süheylî), Fatih Kitaplığı, Nr. 4356, (Müellif Hattı Türkçe Yazma), Süleymaniye Ktb., İstanbul, (T.Y.).
- [44] Sümer, Faruk; Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1992.
- [45] _____; Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara, 1990.
- [46] Şeref Han, III. Şemseddin B. Şeref Bidlisî; Târih-i Şerefnâme, (Farsça Yazma), Nr. 4593/12, Mehmet Paşa Ktb., Darende, 1051h.
- [47] T.S.M.A., Ev. Nr. 355, 2759, 4080/1, 4080/2, 8968, 102704, 11969, 11974, (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi).
- [48] Tekindağ, M. C. Şehabeddin; Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574), (Basılmamış

Ders Notları), İstanbul, 1977.

[49] Uluçay, Çağatay; "Mustafa Sultan", İ.A., C. VIII, İstanbul, 1979, ss. 690-691.

[50] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C. I-VIII, Ankara, 1988.

[51] Yücel, Yaşar; Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl, Ankara, 1991.